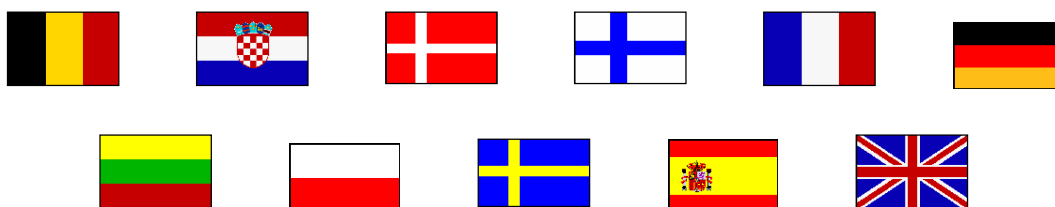

Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės

– tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai–

Autorė: Kirstin Drenkhahn

Projekto vadovai ir organizatoriai:

Frieder Dunkel, Kirstin Drenkhahn ir Manuela Dudeck (Greifswaldo universitetas, Vokietija)

Tarptautiniai bendradarbiai:

Sonja Snacken ir Hanne Tournel (Vrije universitetas, Briuselis, Belgija)

Anette Storgaard (Aarhus universitetas, Danija)

Esther Giménez-Salinas ir Aida C. Rodríguez (Ramon Llull universitetas, Barselona, Ispanija)

Tapio Lappi-Seppälä (*Nacionalinis teisinės politikos tyrimų institutas, Helsinkis, Suomija*)

Pascal Décarpes (Marc Bloch universitetas, Strasbūras, Prancūzija)

Velinka Grozdanić ir Ute Karlavaris-Bremer (Rijekos universitetas, Kroatija)

Gintautas Sakalauskas (Teisės institutas, Vilnius, Lietuva)

Barbara Stańdo-Kawecka, Joanna Grzywa (Jagielloński universitetas, Krokuvė, Lenkija) ir

Paweł Maciaszczyk (Marii Skłodowskiej universitetas, Liublinas, Lenkija)

Lena Roxell (Stokholmo universitetas, Švedija)

Dirk van Zyl Smit ir Fabienne Emmerich (Notingemo universitetas, Jungtinė Karalystė)

Iš vokiečių kalbos vertė Gintautas Sakalauskas (Teisės institutas)

Turinys

1. Įvadas	2
2. Metodika ir duomenų surinkimas	5
3. Respondentų grupė.....	6
4. Apgyvendinimas	10
5. Užimtumas	15
5.1 Mokymasis ir darbas	16
5.2 Laisvalaikis	22
5.3 Ryšiai su išoriniu pasauliu	24
6. Išvados	27
Literatūra.....	28

© 2009, Greifswaldo universitetas, Kriminologijos katedra

© 2009, Gintautas Sakalauskas (vertimas į lietuvių kalbą)

© 2009, Teisės institutas (vertimas į lietuvių kalbą)

1. Įvadas

Ilgalaikės laisvės atėmimo bausmės ir kitų panašių bausmių vykdymas žmogaus teisių požiūriu yra itin jautri bausmių vykdymo sritis. Kaliniai tokiomis bausmėmis būna nuteisti už sunkius nusikaltimus ir dažniausiai laikomi pavojingais. Todėl jiems dar didesniais mastais, nei kaliniams bendrai, primetama daug negatyvių dalykų. Įstaigos kasdienybėje gali nutikti, kad tokie nuteistieji į socialinės reabilitacijos priemones įtraukiami tik bausmės atlikimo pabaigoje arba visiškai neįtraukiami, nes tai dėl ilgos bausmės arba jų pavojingumo, ar tiesiog bausmės atlikimo pradžioje laikoma betiksliau dalyku.¹ Be to, prisideda negatyvus įkalinimo poveikis – deprivacija, – būdingas bet kokiam įkalinimui, tačiau itin sustiprėjantis ilgalaikio įkalinimo metu. Dėl šios struktūriškai nepalankios situacijos asmenims, kurie po ilgo kalinimo paleidžiami į laisvę, kyla daugiau sunkumų, nei kitiems paleistiesiems, integruojantis į gyvenimą laisvėje. Jei ilgalaikiams kaliniams visgi pasiūlomos integracijos ir reabilitacijos programos, iškyla jų tęstinumo per visą kalinimo laiką bei po jų paleidimo į laisvę problema.

Supranacionaliniuose Europos Sąjungos rėmuose dėl mūsų bendrų vertybių ir bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose ypatumų ši problematika įgyja ypatingą svarbą. 2000 m. paskelbusi Pagrindinių teisių chartiją Europos Sąjunga pripažino žmogaus teisių įgyvendinimą, kaip vieną iš jos kultūrinių pagrindų. Chartija teisiškai privaloma tapo tik įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, tačiau ir iki to Europos Sąjungoje galiojo vieninga ir privaloma žmogaus teisių apsauga, nors ir nesukurta Europos Sąjungos. Visos Europos Sąjungos valstybės narės yra ir Europos Tarybos narės, prisijungusios prie Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (ŽTK), kurios nuostatų laikymasis gali būti patikrintas padavus individualų skundą Europos žmogaus teisių teismui (EŽTT). Tai galioja ir Lenkijai bei Jungtinei Karalystei, kuriose Pagrindinių teisių chartijos nuostatos laikinai netaikomos, jei jos numato didesnę teisių apsaugą nei nacionalinė teisė.² Konvencija konkretizuojama Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijomis, šios rekomendacijos teisiškai nėra privalomos, tačiau EŽTT jomis remiasi aiškindamas Konvencijos nuostatas, nacionaliniai teismai – aiškindami nacionalinę teisę (pavyzdžiui, Vokietijos Konstitucinis teismas, 2006 m. gegužės 31 d. nutartyje, BVerfGE 116, 69 ir toliau; Šveicarijos Federacinis teismas 1992 m. vasario 12 d. nutartyje, BGE 118 Ia, p. 64 ir toliau). Ilgalaikiam įkalinimui itin svarbios šios rekomendacijos: Rec (2003) 23 Dėl įkalinimo įstaigų administracijų elgesio su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais nuteistaisiais ilgam terminui (toliau vadinama – Ilgalaikio įkalinimo rekomendacija) ir Rec (2006) 2 Dėl Europos kalėjimų taisyklių (toliau vadinama – Kalėjimų taisyklės). Tuo tarpu tarptautinių mokslinių tyrimų apie faktinį žmogaus teisių apsaugos lygį Europos įkalinimo įstaigose yra labai nedaug.³

Visa tai, turint mintyje pagrindinius Europos Sąjungos bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose principus, verčia susimąstyti. Šioje srityje pagrindinis ES teisės taikymo pagrindas yra abipusis teismų sprendimų pripažinimo valstybėse narėse principas. Atitinkamų sprendimų praktinio įgyvendinimo sąlyga yra antrasis bendradarbiavimo teisėsaugos srityje principas – abipusis pasitikėjimas. Jį sudaro pasitikėjimas priklausymu bendrai teisinei kultūrai ir bendras aukštas asmeninių teisių apsaugos lygis. Bausmėms, susijusioms su laisvės atėmimu, galioja

1 Žr., pavyzdžiui, Europos komiteto prieš kankinimus ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) ataskaitas apie vizitus Prancūzijoje 2003 m. (CPT 2004, 33 punktas ir toliau), Italijoje 2004 m. (CPT 2006, 89 punktas ir toliau) ir Čekijos Respublikoje 2006 m. (CPT 2007, 40 punktas ir toliau).

2 Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos taikymo Lenkijai ir Jungtinei Karalystei protokolai, ES oficialus leidinys, 2007/C 306/01, 2007 11 17.

3 Apie tai žr. *Drenkhahn/Dudeck* 2007; *Dünkel* 2009, p. 180 ir toliau; *van Zyl Smit/Snacken* 2009, p. 27 ir toliau.

Tarybos pamatinis sprendimas dėl abipusio pripažinimo perduodant nuteistus asmenis.⁴ Šiuo pamatiniu sprendimu, kuris turėtų būti įgyvendintas iki 2011 m. gruodžio 5 d., suteikiama galimybė perduoti nuteistąjį laisvės atėmimo bausmė iš šalies narės, kurioje jis buvo nuteistas, į jo kilmės šalį laisvės atėmimo bausmės vykdymui be nuteistojo ar priimančios šalies sutikimo.⁵ Abipusio pasitikėjimo principas šiame sprendime siejamas tik su baudžiamosiomis procesinėmis teisėmis ir minimas preambulėje, tačiau, jei asmeninės teisės ir laisvės nuosekliai saugomos, jis turėtų galioti ir vykdant bausmes. Turint mintyje tai, kad faktinis laisvės atėmimo bausmės sunkumas ir apimtis priklauso ne vien nuo jos trukmės, bet ir nuo jos atlikimo sąlygų, žmogaus teisių apsaugos vykdant laisvės atėmimo bausmę principas tampa itin aktualus. Tam, kad šis abipusis pasitikėjimas būtų pateisinamas, Europos Sąjungos įkalinimo įstaigose turime ne tik užtikrinti vienodas gyvenimo sąlygas, bet ir tokias sąlygas, kurios būtų suderinamos su bendrais žmogaus teisių standartais šioje Sąjungoje.

Tai, ar įmanoma sukurti aukšto lygio žmogaus teisių apsaugą užtikrinančias gyvenimo sąlygas Europos Sąjungoje esančiose įkalinimo įstaigose, turi būti analizuojama tarptautiniuose lyginamuosiuose empiriniuose moksliniuose tyrimuose. Atitinkamas ir vienintelis tokio pobūdžio studijas atliko tarptautinė tyrėjų grupė, beveik identiška ir šio projekto tyrimo grupei, joms vadovavo Greifsveldo universiteto Kriminologijos katedra.⁶ *Mare Balticum Įkalinimo studijoje* buvo tiriamos vyrų įkalinimo įstaigos Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Rusijoje, Suomijoje, Švedijoje ir Vokietijoje.⁷ *Lyginamojoje moterų įkalinimo studijoje* buvo tiriamos moterų kalinimo sąlygos Danijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Kroatijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Rusijoje, Slovėnijoje ir Vokietijoje.⁸ Abu projektai parodė, kad tirtose šalyse vis dar yra ryškių gyvenimo sąlygų įkalinimo įstaigose skirtumų ir kad žmogaus teisių apsaugos požiūriu matyti daug problemų.

Čia pristatytame projekte *Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės Europos Sąjungos valstybėse* buvo bandyta bent dalyje Europos Sąjungos valstybių ištirti žmogaus teisių aspektus vykdant ilgą, t. y. mažiausiai penkerių metų laisvės atėmimo bausmę. Projekte dalyvavo tyrėjai iš ES valstybių narių Anglijos,⁹ Belgijos, Danijos, Ispanijos, Lenkijos, Lietuvos, Prancūzijos, Suomijos, Švedijos ir Vokietijos, taip pat ES kandidatės Kroatijos.

Projekto metu buvo tiriama materialinė apgyvendinimo situacija, atmosfera įstaigose ir resocializacijos priemonės plačiąja prasme, taip pat medicininė-psichiatrinė priežiūra. Nepriklausomai nuo kalinimo trukmės, empiriniai tyrimai rodo itin didelį psichinių susirgimų mastą įkalinimo įstaigose – iki 95 proc.¹⁰ Aktuali Vokietijos centrinio psichinės sveikatos instituto, esančio Manheime, ataskaita rodo, kad Europoje iki 90 proc. kalinių turi rimtų I kategorijai priskirtinų sutrikimų.¹¹ Asmenybės sutrikimų turi iki 50 proc. kalinių.¹² Įvykdyta,

4 2008 m. lapkričio 27 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/909/TVR dėl nuosprendžių baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo principo taikymo skiriant laisvės atėmimo bausmes ar su laisvės atėmimu susijusias priemones, siekiant jas vykdyti Europos Sąjungoje.

5 Apie tai žr. van Zyl Smit 2008, p. 91 ir toliau.

6 Apibendrintai žr. Dünkel 2009.

7 Dünkel 2007; Zolondek/Sakalauskas 2005.

8 Dünkel/Kestermann/Zolondek 2006; Zolondek 2007; Zolondek/Dünkel 2007. Vėliau studijos buvo atliktos Nyderlanduose, Pietų Afrikoje ir Suriname, jos iš dalies buvo įtrauktos į galutinę lyginamąją analizę. Žr. Dünkel/Zolondek 2009.

9 Jungtinėje Karalystėje (Didžiojoje Britanijoje ir Šiaurės Airijoje) yra trys skirtingos laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos, būtent šiaurės airių, škotų, taip pat Anglijos ir Velso. Studijoje dalyvavo tik Anglijos įkalinimo įstaigos.

10 Apžvalgą žr. Drenkhahn/Dudeck 2007; taip pat Fazel/Danesh 2002.

11 Salize ir kiti 2007. Pagal DSM-IV I-os kategorijos sutrikimai yra psichiniai sutrikimai ir kitos klinikine prasme svarbios problemos, išskyrus asmenybės sutrikimus; žr. APA 2000.

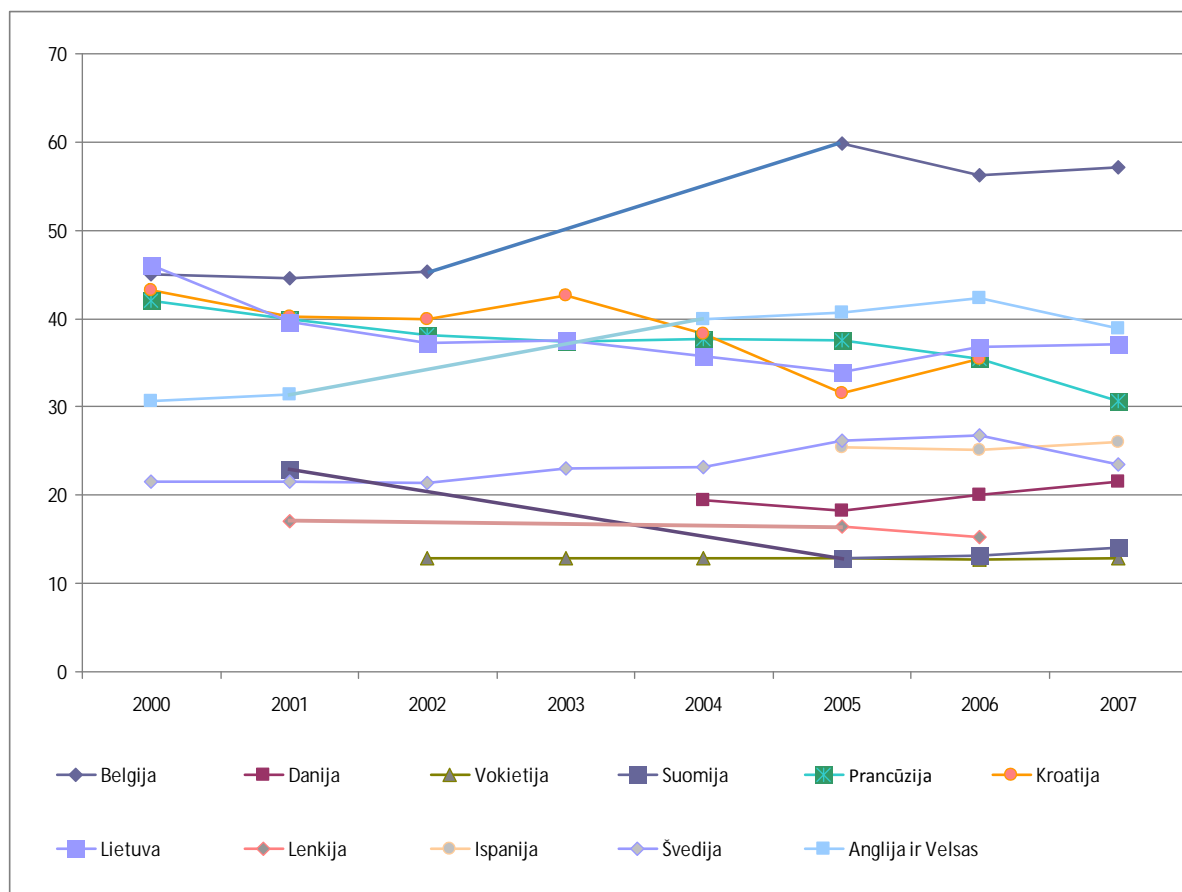
12 Dudeck ir kiti 2006; Frädriich ir kiti 2000.

dažniausiai sunki nusikalstama veika, taip pat kalinimo sąlygos gali veikti traumuojančiai.¹³ Svarbiais tokios žalos matavimo kintamaisiais yra individualūs kalinio požymiai, pavyzdžiui, asmenybės bruožai, amžius ir sveikatos būklė, taip pat santykis su veika ir laisvės atėmimo bausme, taip pat gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigoje.

ES valstybėse narėse labai skiriasi ilgalaikes laisvės atėmimo bausmes atliekančių asmenų dalis visoje kalinių populiacijoje (apie situaciją Projekte dalyvavusiose šalyse žr. *1 pav.*). Trejose šalyse ši kalinių grupė 2007 m. sudarė mažiau nei 20 proc. visos kalinių populiacijos, septyniose šalyse – daugiau nei 50 proc., jų priekyje buvo Katalonija ir Kipras – atitinkamai 64 proc. ir 61 proc.,¹⁴ kitose valstybėse narėse ši dalis sudarė tarp 20 proc. ir 50 proc.

Pastaraisiais metais šios nuteistųjų grupės santykinė dalis padidėjo septyniose valstybėse, keliose jų šis padidėjimas nuo 2000 m. iki 2007 m. buvo didesnis nei 10 proc. Ilgalaikę laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų skaičius padidėjo 14 ES šalių, Anglijoje ir Velse jis padidėjo net 9 000 (2000 m. – 16 399, 2007 m. – 25 473, padidėjimas 55 proc.).

1 pav. Ilgalaikes laisvės atėmimo bausmes atliekančių kalinių dalis visoje kalinių populiacijoje 2000–2007 m. projekte dalyvavusiose šalyse, rugsėjo 1 d.

Šaltinis: SPACE I-Ataskaitos 2000–2007.

¹³ Dudeck ir kiti 2007.

¹⁴ Ispanijos autonominė Katalonijos bendruomenė turi savarankišką įkalinimo sistemą ir SPACE I 2007 jos statistika skaičiuota atskirai. Taip pat Graikija tradiciškai turi labai didelę ilgalaikes laisvės atėmimo bausme atliekančių nuteistųjų dalį, tačiau SPACE I 2007 apie ją nėra duomenų.

2. Metodika ir duomenų surinkimas

Šioje ataskaitoje pristatomi atrinkti raštu atliktos kalinių apklausos rezultatai. Projekto metu kiekvienoje šalyje turėjo būti atliktas empirinis tyrimas dvejose kalinimo įstaigose, be kalinių vertinamos situacijos buvo atsižvelgta ir į svarbiausius ilgalaikio kalinimo aspektus kiekvienoje įstaigoje. Duomenys surinkti anketinės apklausos būdu, jų turinys sudarytas pagal Ilgalaikio įkalinimo rekomendaciją ir Kalėjimų taisyklių nuostatas, jas pildė kaliniai ir įstaigų administracijos. Ypatingas dėmesys apklausos anketose buvo skiriamas psichiniams negalavimams bendrai ir psichinėms traumoms. Apklausos anketos kaliniams originalas vokiečių kalba sudarė 22 puslapius, anketa įstaigų administracijoms – 25 puslapius (lietuvių kalba tiek pat – *vertėjo pastaba*). Be to, tyrėjai turėjo patys apsilankyti tirtose įstaigose, kad susidarytų asmeninį išpūdį.

Kiekvienoje projekte dalyvavusioje šalyse duomenys buvo renkami dvejose įkalinimo įstaigose – apklausama administracija ir kiekvienoje įstaigoje po 50 ilgas laisvės atėmimo bausmės atliekančių vyrų. Viso 11-oje tyrime dalyvavusių šalių buvo ištirtos 22 kalinimo įstaigos ir apklausta 1 100 kalinių. Atliekančiu ilgą laisvės atėmimo bausmę pagal Ilgalaikio įkalinimo rekomendacijos 1 punktą projekte buvo laikomas kalinys, kuris atlieka vieną ar subendrintą mažiausiai 5 metų laisvės atėmimo bausmę arba laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos. Į šį projektą taip pat buvo įtraukti asmenys, atliekantys kitokią su laisvės atėmimu susijusią poveikio priemonę, kurios vykdymo metu kalinys saugomas. Buvo nustatyta 50 apklausos dalyvių įstaigoje ir 100 dalyvių šalyje atrankinė respondentų grupė, kad būtų pakankamas skaičius apklaustųjų kiekybinei statistinei analizei atlikti.

Kalinės moterys projekte dalyvavusiose šalyse sudaro nedidelę visų kalinių dalį, ypačiai tarp ilgalaikės bausmės atliekančių kalinių, o kai kurios šalys jau dalyvavo prieš tai minėtoje moterų kalėjimų studijoje (įskaitant Lietuvą – *vertėjo pastaba*), todėl šiame projekte buvo apsiribota tik vyrų kalinių apklausa. Kitų papildomų apribojimų apklausiamiems kaliniams nebuvo nustatyta – kad kiekvienoje tyrime dalyvavusioje šalyje būtų galima apklausti siekiamo dydžio atrankinę grupę.

Atrinkti įstaigas, kuriose turėtų būti vykdoma apklausa, patikėta vietos tyrėjų nuožiūrai – buvo siekiama išrinkti labiausiai tipiškas šalies įstaigas. Jokių papildomų kriterijų, atsižvelgiant į tyrimo planavimo metu paaiškėjusius didelius kalinimo sistemų skirtumus tyrime dalyvaujančiose šalyse, įstaigų atrankai nebuvo nustatyta. Be to, tyrimas galėjo būti atliekamas ir daugiau nei dvejose įstaigose, jei būtų buvę sunku pasiekti norimą 100 apklaustųjų kalinių skaičių kiekvienoje šalyje.

Atlikus tokias apklausas visuomet iškyla klausimas, ar jų rezultatai laikytini reprezentatyviais. Šiame projekte atrenkant įstaigas buvo siekiama, kad jos būtų tipiškoms tos šalies įstaigomis, kuriose atliekamos ilgos laisvės atėmimo bausmės. Kaliniai apklausoje dalyvavo savanoriškai, kiekvienam susidomėjusiam buvo sudaroma galimybė dalyvauti, jei tik nebuvo rimtų nuogąstavimų dėl saugumo. Įstaigų personalas specialiai apklausai neatrinko vien tik pozityviai nusiteikusių ir bendradarbiauti linkusių kalinių.¹⁵ Tačiau bet kuriuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ši tyrimo sritis labai įvairialypė. Vien tik Vokietijoje egzistuoja 16 skirtingų kalinimo sistemų (kiekvienoje federacinėje žemėje – *vertėjo pastaba*), taip pat Ispanijoje, Jungtinėje Karalystėje egzistuoja kelios sistemos. Be to, šiame projekte, žinoma, reikia atsižvelgti ir į tarptautinę dimensiją. Gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigose priklauso ne vien nuo teisės aktų reikalavimų ir aukštesnių valdymo organų, tačiau ir nuo kiekvienos

15 Tai matyti ir pagal atsakymus į klausimus apie pasitenkinimą tam tikrais dalykais įstaigoje, tačiau šių atsakymų analizė nėra šios ataskaitos objektas.

įstaigos infrastruktūros bei socialinių aplinkybių.¹⁶ Manome, kad šio tyrimo rezultatai iš esmės yra reprezentatyvūs, tačiau gali būti, jog atsižvelgiant į nacionalinius, regioninius ir lokalius ypatumus, juos reikia papildomai paaiškinti.

3. Respondentų grupė

Tyrimo grupei pavyko apklausti 1 101 kalinį 36 įkalinimo įstaigose. Apibendrinant duomenis buvo įtraukti 1 049 kalinių atsakymai, į 52 respondentų atsakymus nebuvo atsižvelgta, nes jie arba atlikinėjo trumpesnę laisvės atėmimo bausmę, arba atsakė į mažiau nei pusę anketos klausimų. Trūkstant atsakymų skaičius antroje anketos dalyje didėja, tačiau trūkstami duomenys šioje ataskaitoje paminimi tik tuo atveju, jei jų skaičių atrodo svarbu paaiškinti. Respondentų pasiskirstymas pagal šalis ir įstaigas pavaizduotas 1 lentelėje.

1 lentelė. Atrankinės grupės dydis

Šalis	N	Įkalinimo įstaigos ir respondentų skaičius
Anglija	124	Gartree (52); Whatton (72)
Belgija	42	Andenne (10); Ittre (6); Brugge (13); Leuven-Centraal (13)
Danija	90	Vridsløse (13); Jyderup (13); Horserød (10); Sdr. Omme (12); Østjylland (23); Herstedvester (19)
Ispanija	79	Brians I (33); Brians II (26); Quatre Camins (20)
Kroatija	95	Lepoglava (57); Gospić (38)
Lenkija	106	Tarnów (55); Chelm (51)
Lietuva	207	Marijampolė (107); Alytus (100)
Prancūzija	92	St. Martin de Ré (30); Muret (40); Lannemezan (22)
Suomija	52	Helsinki (25); Riihimäki (27)
Švedija	64	Norrälje (17); Österåker (8); Hall (23); Kumla (16)
Vokietija	98	Celle (22); Naumburg (23); Torgau (21); Lübeck (13); Luckau-Duben (9); Waldeck (10)

Neįmanoma nustatyti, kokią dalį apklaustieji respondentai sudaro iš visų ilgą laisvės atėmimo bausmę toje įstaigoje atliekančių asmenų, nes dauguma įstaigų nenurodė, kiek tokių yra iš viso. Duomenis apie tai, kiek iš viso yra vietų, įskaitant kardomąjį kalinimą, pateikė 34 tyrime dalyvavusios įstaigos iš 36. Didžiausioje įstaigoje tyrimo metu buvo 2 229 vietos, mažiausioje – 170 vietų. Daugiausiai įstaigų – 13 – vietų skaičius buvo tarp 250 ir 500, 9 – mažiau nei 250, 6 – nuo 500 iki 1 000, kitose 6 – daugiau nei 1 000. Šešios didžiausios įstaigos buvo Ispanijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Aštuoniose įstaigose kalinamos ir moterys.

Įstaigų administracijų buvo klausama, ar yra numatytos tam tikros saugumo priemonės, siekiant išvengti pabėgimų. Kaip atsakymų variantai buvo nurodyti „mūrinė tvora“, „spygliuota vieta“, „grotuoti langai“, „nuo ali vieta“, „unys“, „patruliavimas“, „videokameros“ ir „tvora su signalizacija“. Į šį klausimą atsakė 30 įstaigų. 21-oje jų (70 proc.) buvo mažiausiai 5 iš paminėtų saugumo priemonių. Trečdalis įstaigų paminėjo 6 ar 7 iš 8 nurodytų priemonių, tačiau 5 įstaigos nurodė, kad jose yra tik 2 ar 3 saugumo priemonės.

16 Žr. apie santykių įkalinimo įstaigose reikšmę *Liebling/Arnold 2004; Liebling 2009*.

Saugumui įstaigoje svarbios ne vien techninės priemonės, bet pirmiausia personalas, ypač prižiūrėtojai, nes į šiuos pareigūnus kaliniai dažniausiai kreipiasi pirmiausia (taip yra daugelyje šalių, kuriose prižiūrėtojai iš esmės dirba tik „aptarnaujantį darbą“, t. y. kalinius saugo ir palydi, o socialiniai darbuotojai, psichologai, medikai ir kitas profesionalus personalas su nuteistaisiais dirba asmeniškai; kaip žinia, Lietuvoje situacija yra kitokia – kaliniai dažniausiai pirma kreipiasi į būrio viršininką (socialinės reabilitacijos darbuotoją), kuris pirmiausia atsakingas už visus kalinių rūpesčius ir nuolat budi; bet kuriuo atveju tai tik dar labiau sustiprina tokių darbuotojų profesionalumo svarbą – *vertėjo pastaba*). Įstaigų darbuotojai nebuvo apklausiami apie jų išsilavinimą, nebuvo tiriamos jų pažiūros ir nuomonė (tai buvo daroma kituose aukščiau minėtuose projektuose – *vertėjo pastaba*), todėl čia galime pateikti tik bendrą darbuotojų skaičių. Buvo skaičiuojamas bendras pilnų etatų skaičius ir aukštesnių pareigūnų skaičius 10-iai kalinimo vietų. Buvo pasinaudota 25 įstaigų duomenimis. Mediana buvo 4 pilni etatai 10-iai kalinimo vietų. Minimumas – 1 etatas, maksimumas – 13 etatų.

Šios kelios įžvalgos rodo, kaip skiriasi įkalinimo įstaigos. To buvo galima tikėtis, nes jos priklauso skirtingoms kalinimo sistemoms, suformuotoms šalies ar regiono politinių aplinkybių ir tradicijų. Visgi reikėtų dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad nepaisant šių skirtumų, visoms šioms įstaigoms galioja tos pačios Europos Tarybos rekomendacijos.

2 lentelėje pavaizduoti kai kurie apklaustus kalinius apibūdinantys požymiai. Apklaustųjų amžiaus vidurkis buvo maždaug 40 metų (SD = 11,2), jauniausias apklaustasis buvo 18 metų, vyriausias – 78 metų. Šalių ir įstaigų respondentų atrankinės grupės pagal amžių reikšmingai skyrėsi ($p < .001$), tačiau visose grupėse apklaustųjų amžiaus vidurkis buvo mažiausiai 35 metai. Didžioji dalis apklausos dalyvių, t. y. 93,4 proc. turėjo (ir) šalies, kurioje jis buvo apklausiamas, pilietybę. Truputį mažesnę dalį (91 proc.) buvo gimusi toje šalyje. Gauti duomenys nedaug pasako apie kalinčius migrantus, ypač iš kitų šalių, kuriose kalbama kita kalba ir/arba vyrauja kita kultūra. Manytina, jog tos šalies kalbos pakankamai gerai arba skaityti ir rašyti nemokantys kaliniai nedalyvavo šioje raštu vykdytoje apklausoje.

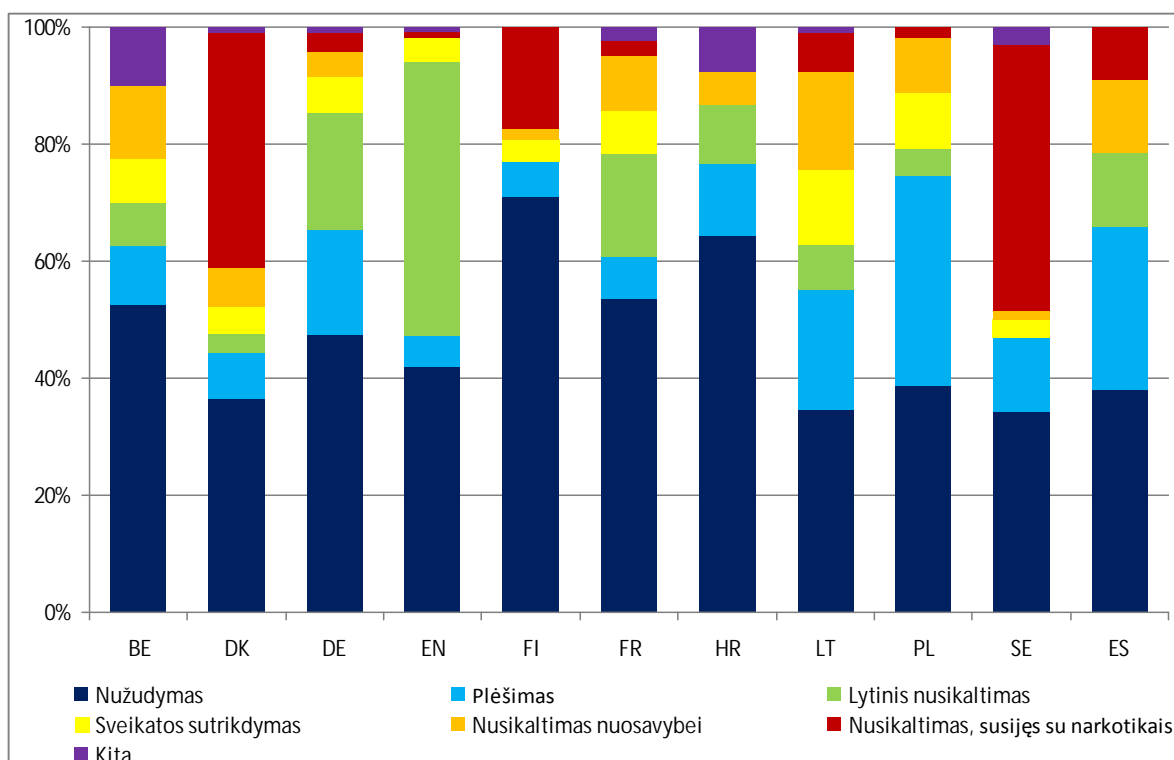
Truputį daugiau nei trečdalis dalyvių apklausos atlikimo metu buvo vedę arba turėjo nuolatinę nesantuokinę partnerę. Čia pastebimi reikšmingi skirtumai tarp šalių ($p = .05$) – mažiausia dalis buvo Vokietijoje (28 proc.), didžiausia – Lietuvoje (44 proc.). Vaikų turėjo nuo pusės (Lenkijoje) iki dviejų trečdalių (Anglijoje) apklaustųjų.

2 lentelėje matyti reikšmingi kalinių išsilavinimo ir profesinio išsimokslinimo skirtumai tarp šalių, susiję su skirtingomis nacionalinėmis bendrojo ir profesinio mokymo sistemomis. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad kaliniai atsakydami į šį klausimą ne visada nurodė įkalinimo įstaigoje įgytą išsilavinimą, taigi šie duomenys tik orientaciniai. Tai, kad Kroatijoje 100 proc. kalinių turi kokį nors mokyklos baigimo pažymėjimą, susiję su ypatingomis buvusios Jugoslavijos bendrojo lavinimo sistemos pastangomis, pastebimomis ir šiandieninėje Kroatijoje, kur dedamos visos įmanomos pastangos, kad vaikai įgytų išsilavinimą.

2 lentelė. Respondentus apibūdinantys požymiai

	Amžiaus vidurkis (SD)	Vietinė pilietybė (proc.)	Santuoka / partnerystė (proc.)	Vaikai (proc.)	Išsilavinimas (proc.)	Profesinis parengimas (proc.)
Anglija	44,3 (13,2)	92,7	33,1	67,2	79,2	55,7
Belgija	39,7 (13,0)	75,6	39,0	56,1	82,9	62,5
Danija	37,2 (10,6)	97,8	40,9	52,8	86,9	57,5
Ispanija	41,0 (9,0)	88,3	38,5	56,4	92,2	47,3
Kroatija	41,7 (9,8)	93,5	42,6	57,9	100,0	73,2
Lenkija	37,9 (11,6)	100,0	28,3	50,0	98,1	70,8
Lietuva	35,2 (8,8)	95,0	43,9	53,4	88,8	75,3
Prancūzija	46,2 (11,8)	93,3	26,1	54,9	91,0	75,9
Suomija	37,5 (9,1)	96,2	27,5	57,1	96,2	57,7
Švedija	38,9 (9,8)	90,5	41,3	60,9	95,3	50,8
Vokietija	41,8 (11,1)	91,7	27,8	58,3	94,8	69,1
Viso	39,9 (11,2)	93,4	36,0	56,6	91,1	65,2

2 pav. Sunkiausia respondentų nusikalstama veika pagal šalis (proc.)¹⁷

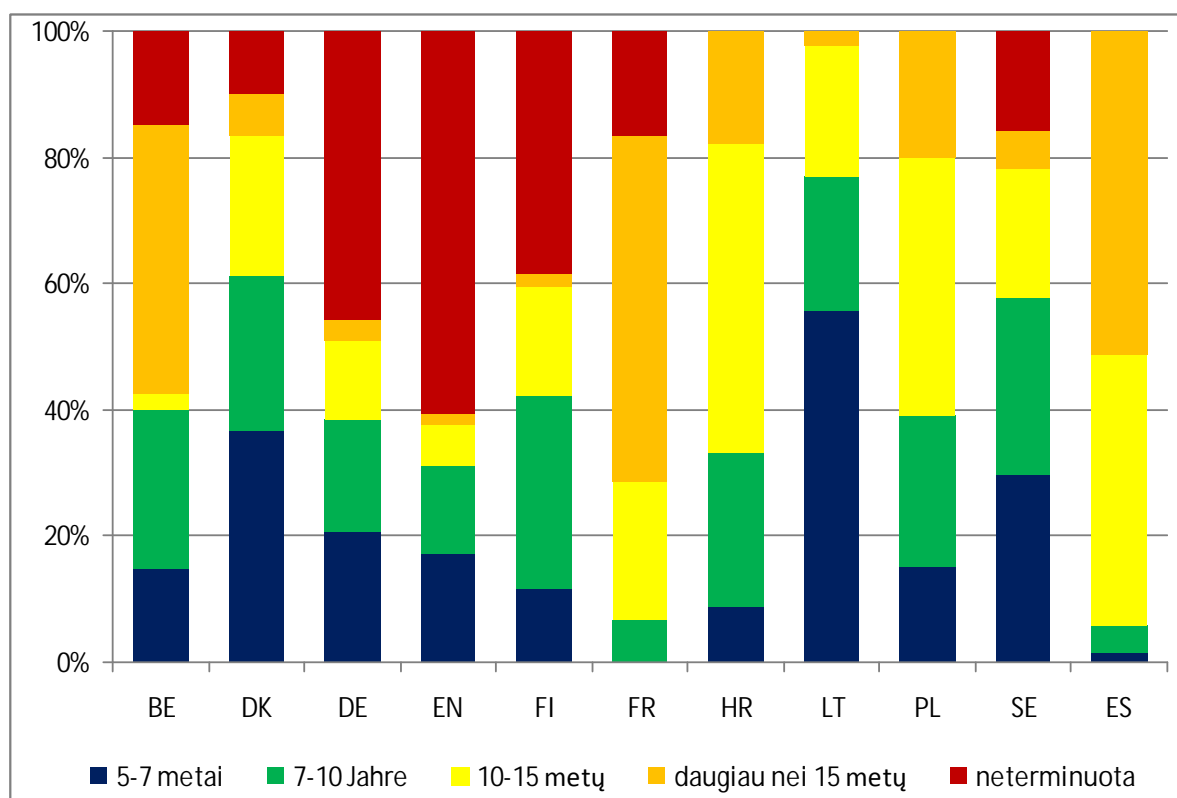
Klausime apie įvykdytą nusikalstamą veiką, dėl kurios apklaustieji atlieka bausmę, buvo prašoma nurodyti visas nuosprendyje ar nuosprendžiuose paminėtas nusikalstamas veikas. Čia dominuoja nužudymai (44,2 proc.), po to seka plėšimai (19,7 proc.) ir nusikaltimai

17 Čia ir toliau: Belgija – BE, Danija – DK, Vokietija – DE, Anglija – EN, Suomija – FI, Prancūzija – FR, Kroatija – HR, Lietuva – LT, Lenkija – PL, Švedija – SE, Ispanija – ES (vertėjo pastaba).

nuosavybei (17,4 proc.). Atrankinėje grupėje sunkiausia nusikalstama veika,¹⁸ dėl kurios nuteistasis atlieka bausmę, 44,2 proc. buvo nužudymas, 16 proc. plėšimas, 13,3 proc. lytinis nusikaltimas, 6,3 proc. sveikatos sutrikdymas, 8,2 proc. nusikaltimas nuosavybei ir 10,7 proc. nusikaltimai, susiję su narkotikais. 1,4 proc. nusikalstamos veikos nekonkretizavo (2 pav.).

82,8 proc. nuteistųjų atliko terminuotą laisvės atėmimo bausmę, 17,2 proc. atliko neterminuotą laisvės atėmimo bausmę – laisvės atėmimą iki gyvos galvos (pažymėtina, jog visose šalyse, išskyrus Lietuvą, dauguma šių nuteistųjų vėliau ar anksčiau paleidžiami lygtinai – *vertėjo pastaba*) arba neterminuotą saugumo priemonę (kai atlikus bausmę asmuo laikomas uždarytas atitinkamose specializuotose įstaigose – *vertėjo pastaba*). Terminuotos laisvės atėmimo bausmės vidurkis buvo 11 metų ir 10 mėnesių (žr. žemiau 3 lentelę). Sugrupavus bausmės trukmę, gauname tokius rezultatus: 23,8 proc. atliko bausmę nuo 5 iki 7 metų, 19,5 proc. – nuo 7 iki 10 metų, 23,7 proc. – nuo 10 iki 15 metų, 15,7 proc. – daugiau nei 15 metų ir 17,4 proc. – neterminuotą bausmę arba priemonę (žr. 3 pav.).¹⁹

3 pav. Respondentų laisvės atėmimo bausmės trukmė pagal šalis (proc.)

Kadangi Kroatijoje ir Ispanijoje nėra neterminuoto laisvės atėmimo, o Lenkijoje ir Lietuvoje nuteistųjų šia bausme skaičiai nedideli,²⁰ šiose šalyse nebuvo apklausti tokiais bausmėmis

18 Tokia seka: 1. nužudymas, 2. plėšimas, 3. lytinis nusikaltimas, 4. sveikatos sutrikdymas, 5. vagystė/sukčiavimas/svetimo turto iššvaistymas arba kitas nusikaltimas nuosavybei, 6. nusikaltimas, susijęs su narkotikais, 7. vairavimas apsvaigus. Dėl kitų nusikalstamų veikų buvos sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju atskirai.

19 Neterminuotos bausmės dalies skirtumai susidaro dėl skirtingo trūkstamų duomenų skaičiaus: tik 13 kalinių nenurodė jiems paskirtos laisvės atėmimo bausmės rūšies, tačiau 26 nenurodė bausmės trukmės. Apie tai, ar jie atitinka tiriamųjų grupei keliamus reikalavimus, buvo sprendžiama pagal nurodytus atliktos laisvės atėmimo bausmės ir numatomos bausmės vykdymo pabaigos terminus.

20 Lenkijoje 2006 m. buvo 185 laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteisti asmenys (0,3 proc. visų nuteistų kalinių), Lietuvoje 2007 m. – 101 (1,4 proc.) (paskutiniai duomenys iš SPACE I).

nuteisti asmenys (pažymėtina, jog Lietuvoje dauguma nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atlieka Lukiškių kalėjime – *vertėjo pastaba*).

Didžioji atrankinės grupės dalis (60 proc.) buvo įkalinta ir anksčiau.²¹ Labai didelė nebe pirmą kartą įkalintų nuteistųjų dalis Lietuvos įkalinimo įstaigose yra todėl, kad šios dvi įstaigos būtent ir yra skirtos nebe pirmą kartą šią bausmę atliekantiems asmenims. Kardomasis kalinimas paskutiniame baudžiamajame procese buvo paskirtas 91,2 proc. apklaustųjų. Tokių asmenų dalis svyruoja nuo 81,3 proc. Anglijoje iki 97,8 proc. Prancūzijoje. Iš dabartinės bausmės nuteistieji vidutiniškai buvo atlikę 6 metus (3 lentelė). Kaip ir ankstesnio įkalinimo atveju, čia taip pat yra reikšmingų skirtumų tarp skirtingose šalyse apklaustų grupių ($p < .001$).

3 lentelė. Duomenys apie ankstesnį ir dabartinį įkalinimą

	Aktuali terminuota laisvės atėmimo bausmė mėnesiais (M, SD)	Ankstesnis įkalinimas (proc.)	Atlikta dabartinės bausmės mėnesiais (M, SD)
Anglija	105,0 (47,5)	42,7	69,0 (61,8)
Belgija	202,7 (123,1)	58,5	86,9 (54,7)
Danija	108,1 (43,6)	58,4	51,9 (41,4)
Ispanija	211,9 (83,6)	57,1	119,1 (70,1)
Kroatija	157,8 (64,2)	23,4	76,7 (36,3)
Lenkija	156,4 (73,8)	56,6	81,7 (47,6)
Lietuva	99,9 (38,1)	98,0	58,0 (35,3)
Prancūzija	243,0 (92,1)	35,9	113,2 (67,5)
Suomija	114,2 (32,2)	53,8	59,5 (41,0)
Švedija	114,1 (46,3)	73,0	49,5 (35,1)
Vokietija	107,3 (44,0)	59,4	81,1 (67,1)
Viso	142,4 (79,1)	59,6	75,0 (55,5)

4. Apgyvendinimas

Detalizuotas rekomendacijas dėl kalinių apgyvendinimo galima rasti Kalėjimų taisyklių 18 punkte. Ilgalaikio įkalinimo rekomendacijoje yra tik keletas nuostatų, susijusių su kalinimo sąlygomis ir jo organizavimu.

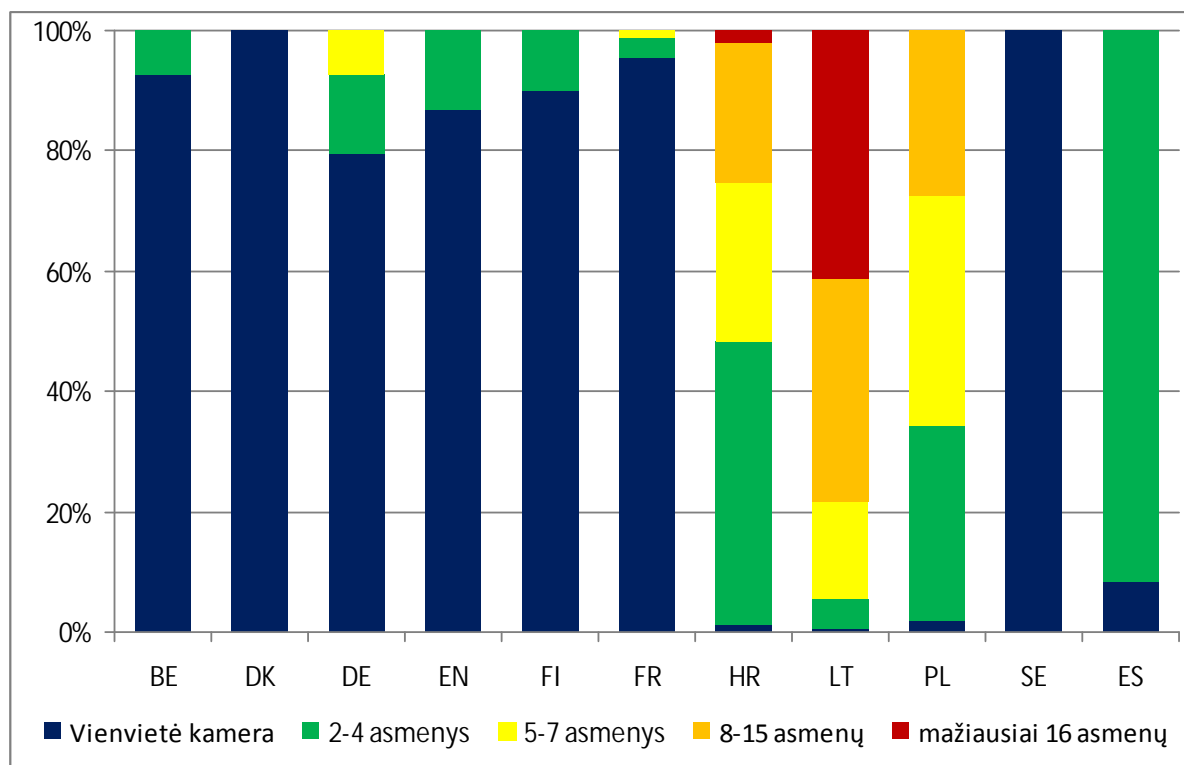
Žmogaus orumą užtikrinančių kalinimo sąlygų pagrindas yra kiek įmanoma platesnis privačios sferos saugojimas ir sveikatos bei higienos reikalavimų užtikrinimas. Būtina atsižvelgti į klimatinės sąlygas, patalpų dydį, šildymą ir vėdinimą. Be to, langai turi būti pakankamai dideli, kad kaliniai galėtų skaityti dienos šviesoje ir į patalpą galėtų patekti grynas oras. Bendro naudojimo patalpos turi būti pritaikytos prie esamų apgyvendinimo sąlygų. Priklausomai nuo kalinių skaičiaus ir laiko, kurį jie turi praleisti gyvenamosiose

²¹ Skirtumai tarp skirtingose šalyse apklaustų respondentų čia gali susidaryti dėl to, kad nuteistieji šiuo požiūriu skirtingai vertino jiems prieš tai paskirtą kardomąjį kalinimą, apie tai galima spręsti pagal kai kurias ranka rašytas pastabas anketose. Surinktų duomenų pagrindu šiuo klausimu negalima daryti jokių vienareikšmių išvadų.

patalpose, bendro naudojimo patalpos turėtų būti pakankamo dydžio.²² Be to, pagal Kalėjimų taisyklių 18.5 punkto nuostatą nakties metu kaliniai turi būti laikomi po vieną. Kartu kaliniai gali būti apgyvendinti tik išimtiniais atvejais, kai toks apgyvendinimas jiems yra prasmingesnis. Šios rekomendacijos komentare paaiškinta, jog „prasmingesnis“ reiškia, kad bendras apgyvendinimas kaliniams bus naudingas. Apgyvendinimas didelėse miegamosiose salėse niekada negali būti prasmingesnis, nes tokio apgyvendinimo trūkumai nusveria galimus privalumus.²³ Taisyklių 18.6 ir 18.7 punktuose aiškiai nurodoma, kad bendrai gali būti apgyvendinti tik tokie kaliniai, kurie tam yra tinkami. Jie taip pat, kiek tai įmanoma, turėtų patys nuspręsti, ar jie nori gyventi kartu su kitais.

Pusė apklaustųjų šiame tyrime nurodė, kad gyvena po vieną. Pasitaikė atvejų, kai nuteistieji nurodė gyvenantys labai didelėse bendrose patalpose; maksimumas buvo 43 nuteistieji vienoje patalpoje Lietuvoje. Ir čia galime pastebėti didelių skirtumų tarp šalių (4 pav.). Kai kuriose šalyse apgyvendinimas po vieną yra laikomas standartu arba siekiamybe, o visose trijose Rytų Europos šalyse – Kroatijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje apgyvendinimas didelėse patalpose vis dar yra taisyklė. Trijose Ispanijos įkalinimo įstaigose vyrauja apgyvendinimas po du. Situaciją Kroatijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje galima paaiškinti labai paprastai – iki perversmo 1980-aisiais ir 1990-aisiais metais kaliniai dažniausiai buvo laikomi didelėse gyvenamosiose patalpose. Visuotinis sistemos perorganizavimas į vienvietes kameras reikštų finansiškai labai brangų įstaigų perstatymą, kuris Rytų Europos šalims dėl vis dar, palyginus su Vakarų Europa, silpnos ekonomikos sunkiai įgyvendinamas.

4 pav. Kalinių skaičius vienoje patalpoje pagal šalis (proc.)

Kalinių buvo klausiama, ar jiems pakanka vietos jų gyvenamojoje patalpoje. Kad jos pakanka nurodė 43 proc. respondentų. Buvo nustatyta, jog yra reikšmingas ryšys tarp kalinių skaičiaus

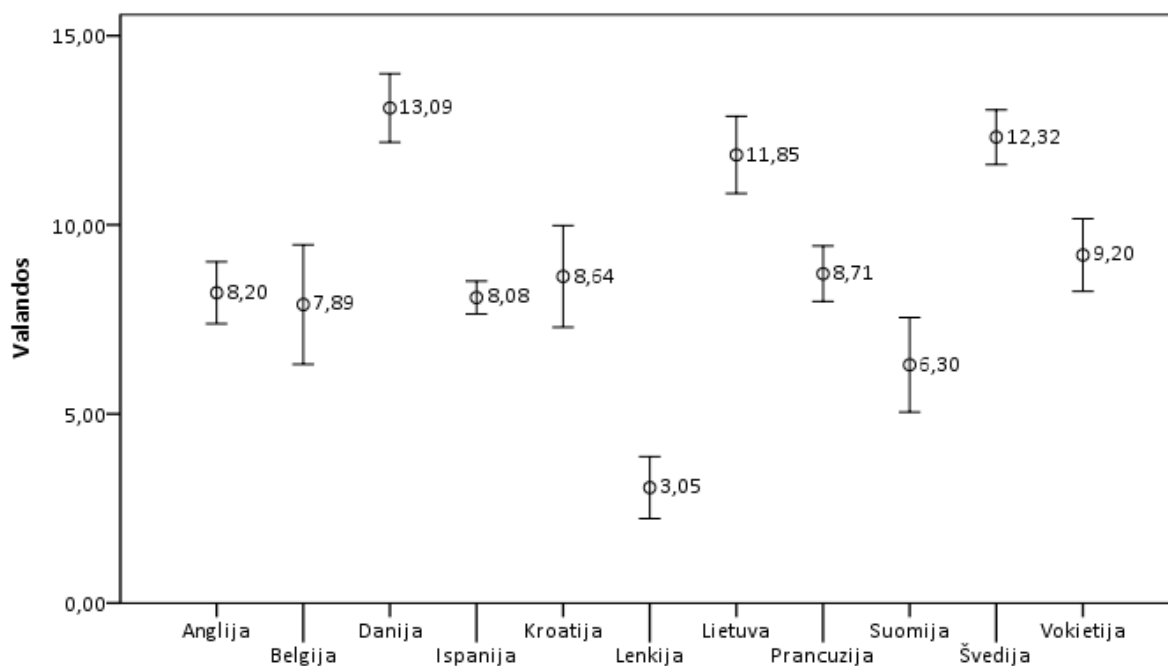
22 Commentary, 18 punktas, p. 46.

23 Commentary, 18 punktas, p. 47 ir toliau.

vienoje patalpoje ir subjektyviai vertinamo vietos pakankamumo – kuo daugiau gyventojų vienoje patalpoje, tuo prasčiau vertinamas vietos pakankamumas, tačiau koreliacija nėra tokia stipri, kokią būtų galima įsivaizduoti ($r = -.30$ arba atitinkamai paskaičius pagal šalių atrankines respondentų grupes $r = -.33$; $p < .001$).²⁴

Panašu, jog atsakant į šį klausimą svarbų vaidmenį vaidino kitas veiksnys, būtent, laikas, kurį kasdien galima praleisti ne gyvenamojoje patalpoje. Kad būtų nustatytas šis požymis, nuteistųjų buvo prašoma nurodyti, kiek valandų per dieną jie gali nebūti savo gyvenamojoje patalpoje. Rezultatų vidurkis pagal atskiras šalis pavaizduotas 5 pav. Respondentų atrankinės grupės atskirose šalyse reikšmingai skiriasi ($p < .001$). Koreliacija nėra labai stipri, tačiau ji yra ir daugiau laiko ne savo gyvenamojoje patalpoje galintys praleisti kaliniai geriau vertina vietos pakankamumą ($r = .21$ atitinkamai paskaičius pagal šalių atrankines respondentų grupes $.25$; $p < .001$).

5 pav. Kasdien praleidžiamas laikas ne gyvenamojoje patalpoje valandomis (vidurkis, 95 proc. – pasikliautinas intervalas)²⁵

Gyvenamojoje patalpoje taip pat svarbu, kad į ją patektų pakankamai dienos šviesos ir stiklas nebūtų matinis arba kitaip aptemdytas.²⁶ Beveik trečdalis apklaustųjų nurodė, kad dienos šviesos skaitymui nepakanka, tokių atsakymų dalis pagal šalis svyravo nuo 8 proc. Suomijoje iki 48 proc. Lenkijoje. Vertinant tyrimo rezultatus reikėtų turėti mintyje, kad Šiaurės Europoje dėl natūralios šviesos pasiskirstymo ypatumų negalima tikėtis, jog čia visuomet bus laikomasi šios Kalėjimų taisyklių nuostatos.²⁷

²⁴ Koreliacijos koeficientas r gali būti nuo -1 iki 1 . Teigiamas koeficientas rodo tiesioginę priklausomybę, neigiamas – atvirkštinę priklausomybę.

²⁵ Pasikliautinas intervalas yra verčių intervalas, kuriame su nurodyta tikimybe (šiuo atveju – 95 proc.) yra matuojamo dydžio parametras.

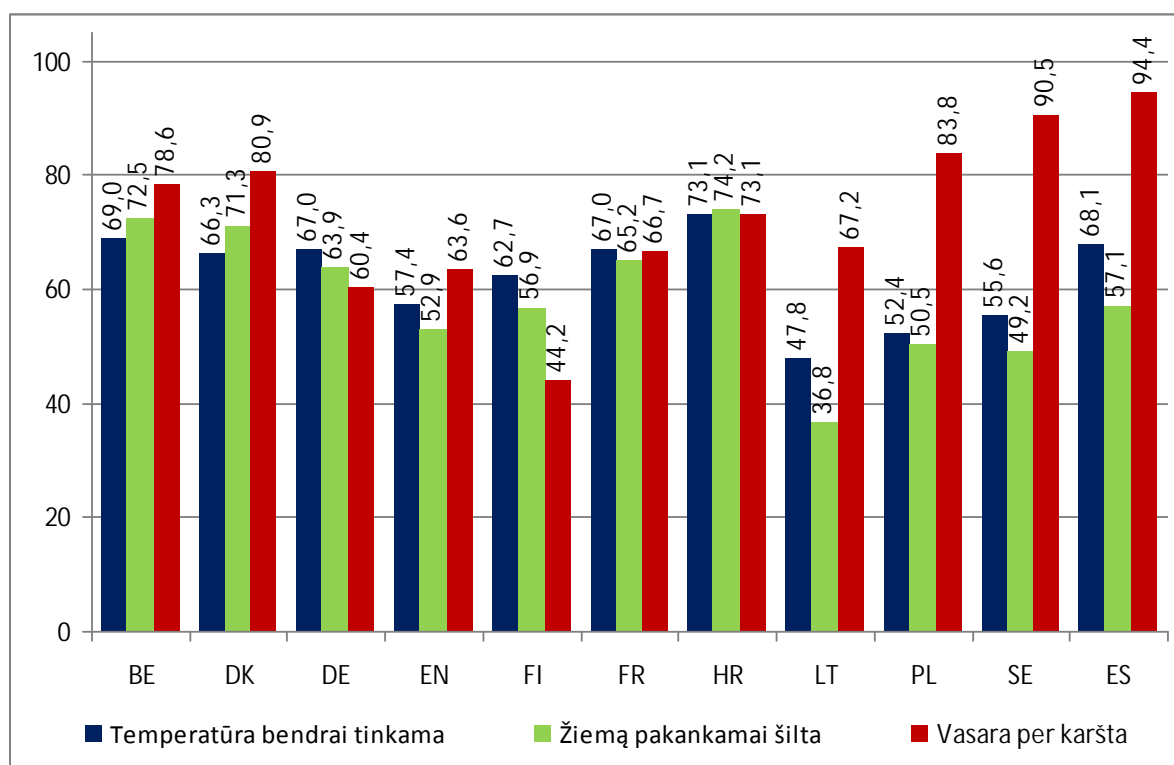
²⁶ Commentary, 18 punktas, p. 46.

²⁷ Žr. ten pat.

Be to, norėjome sužinoti, ar yra galimybė pro langą žiūrėti į lauką, kas reikštų, kad langas ne tik nėra kaip nors aptemdytas, bet ir nėra labai aukštai, nėra užbarikaduotas kokiais nors įrenginiais. Maždaug penktadalis apklaustųjų nurodė, jog negali pro langą žiūrėti į kiemą, taip atsakiusių dalis skirtingose valstybėse svyravo nuo 6 proc. Švedijoje iki 62 proc. Lenkijoje.

Norint įvertinti klimato sąlygas, buvo klausama apie temperatūrą patalpose bendrai ir apie tai, ar žiemos metu pakankamai šilta, ar ne per karšta vasaros metu. Rezultatai pavaizduoti 6 pav. Čia reikėtų turėti mintyje tai, kad bendrai naudojamos patalpos, ypač jei jose leidžiama rūkyti, turi būti nuolat vėdinamos, todėl žiemą jose gali būti pakankamai šalta, nors iš esmės šildymo sistemos pakaktų, kad šiose patalpose būtų pakankamai šilta. Vasarą kaliniams, kaip ir daugumai žmonių laisvėje, sukelia nepatogumų kondicionierių nebuvimas, kurie esant karščiams leistų reguliuoti temperatūrą patalpoje. Tačiau kaliniai, priešingai nei žmonės laisvėje, jokiais kitais būdais karščio išvengti negali, taigi jiems ne tik tenka kęsti karštį, bet svarbiausia – kyla bejėgiškumo tokioje situacijoje jausmas.

6 pav. Temperatūra (proc.)

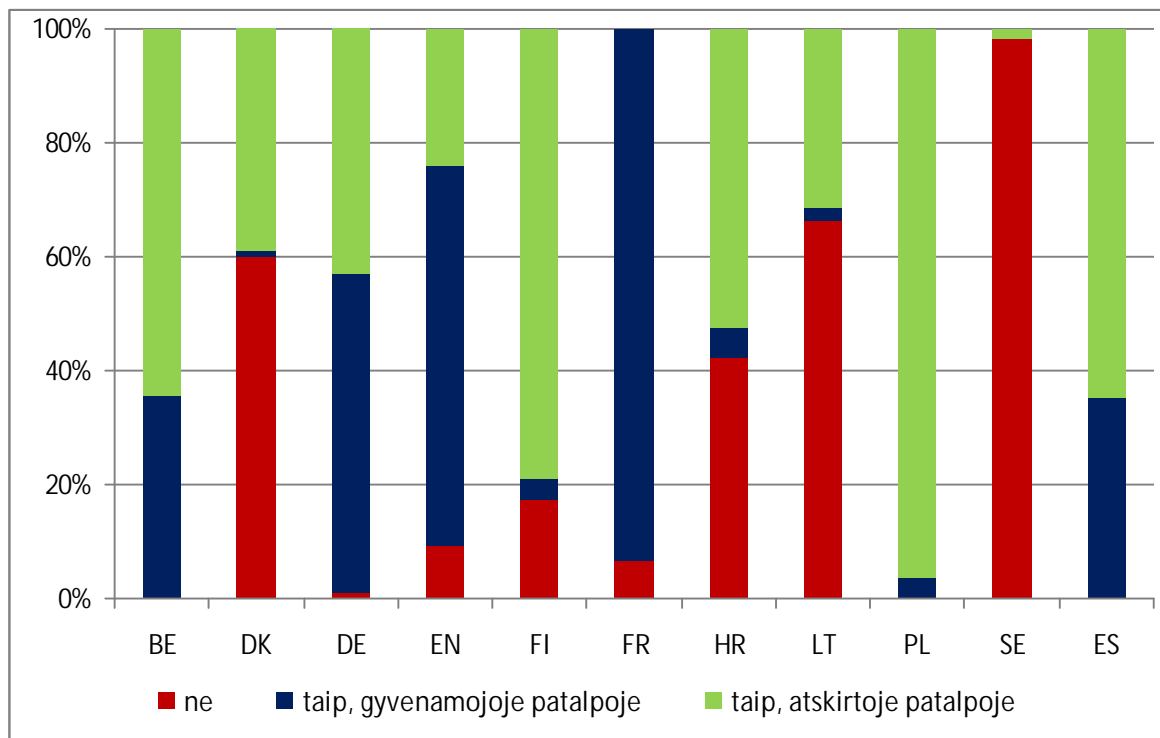

Nuostatos dėl higienos sąlygų įkalinimo įstaigose įtvirtintos Kalėjimų taisyklių 19 punkte. Pagal jas kaliniai turi turėti galimybę bet kuriuo metu pasinaudoti higieniškais ir intymumą saugančiais sanitariniais įrengimais, taip pat atitinkamose tam pritaikytose vietose, kiek tai įmanoma kasdien, arba mažiausiai du kartus per savaitę praustis po dušu.

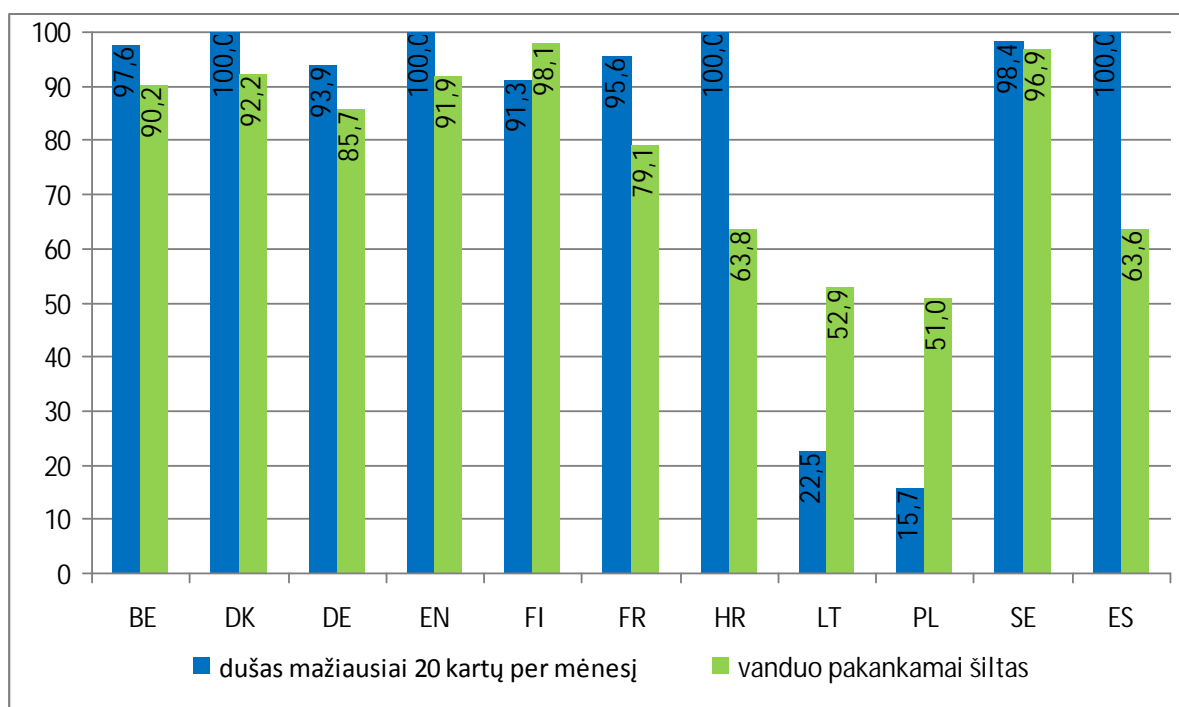
Iš viso 69,4 proc. apklaustųjų nurodė, kad jų gyvenamojoje patalpoje yra tualetas. 61,4 proc. nurodė, kad jų gyvenamojoje patalpoje esantis tualetas buvo įrengtas specialioje patalpoje, likusieji 38,6 proc. nurodė, kad jis yra atviras tiesiog pačioje gyvenamojoje patalpoje. Iš kalinių, nurodžiusių, kad jų gyvenamojoje patalpoje nėra tualetu, ketvirtadalis nurodė, kad jie ne bet kuriuo metu gali pasinaudoti bendru tualetu. 7 pav. matyti žymūs skirtumai tarp šalių. Atsižvelgiant į Kalėjimų taisykles, atskirtų tualetų buvimas gyvenamojoje patalpoje yra sveikintinas. Kita vertus, reikėtų turėti mintyje, kad jų buvimas didelėse gyvenamosiose

patalpose gali būti laikomas trūkumu. Jeigu vienoje didelėje patalpoje yra tik vienas tualetas, atsižvelgiant į kalinių skaičių, jo gali nepakakti ir tai gali būti dingstis ginčams bei su patekimo į jį kontrole susijusi galimybė priespaudai.

7 pav. Ar Jūsų gyvenamojoje patalpoje yra tualetas? (proc.)

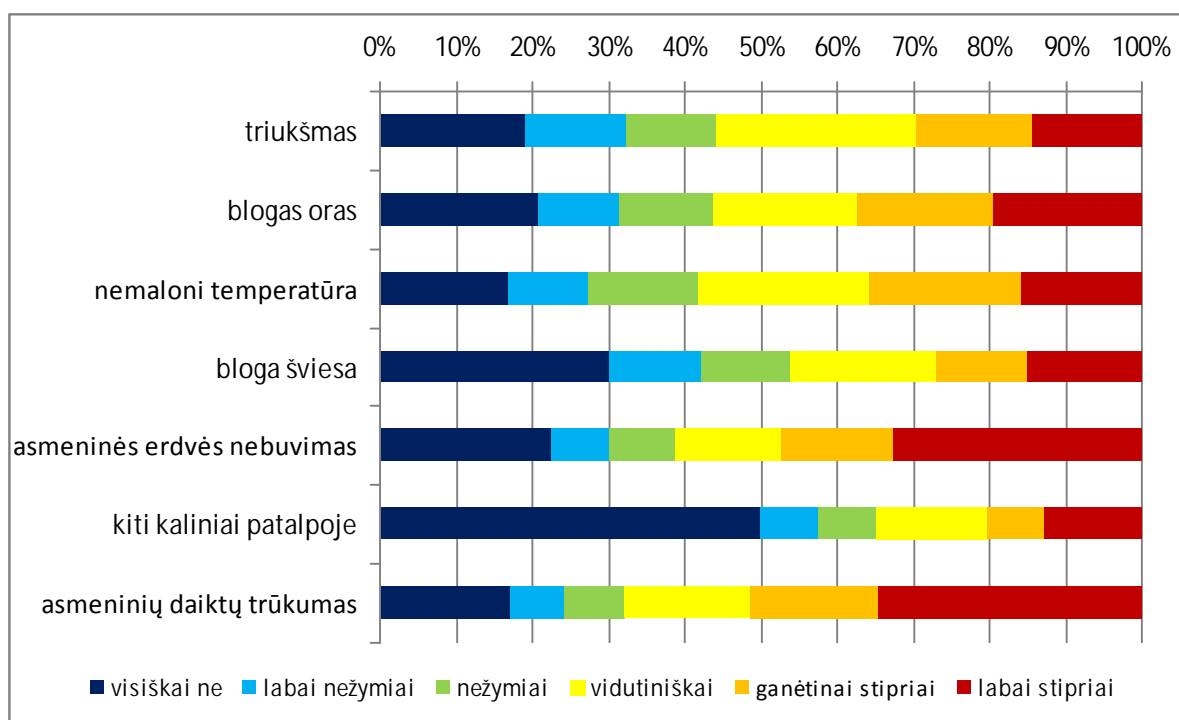
8 pav. Prausimosi galimybės (proc.)

Į klausimą apie dušą ir prašimąsi 74 proc. apklaustųjų atsakė, kad turi tam galimybę kiekvieną dieną arba mažiausiai tiek, kiek nori. Penktadalis apklaustųjų galėjo eiti po dušu tik keturis kartus per mėnesį. Minimumas buvo vienas kartas per mėnesį, jį paminėjo 6 kaliniai. Dirbantiems kaliniams svarbu bent po darbo nueiti po dušu, nes dažniausiai jie dirba fizinį darbą. 3/4 apklaustos grupės respondentų nurodė turį tokią galimybę, skaičiuojant, kad mėnesyje yra 20 darbo dienų. Taip pat 3/4 nurodė, jog vanduo yra pakankamai šiltas (8 pav.).

Apklaustos anketoje skyriaus apie apgyvendinimą pabaigoje respondentų buvo prašoma nurodyti, kiek jiems trukdo tam tikri dalykai (pagal šešių kategorijų Likerto skalę 1 = visiškai ne, 2= labai nežymiai, 3= nežymiai, 4 = vidutiniškai, 5 = ganėtinai stipriai, 6 = labai stipriai). Visos apklaustųjų grupės rezultatai pateikti 9 pav. Pažymėtina, jog kaip ir buvo galima tikėtis, yra reikšminga koreliacija tarp trukdančių kitų kalinių, esančių vienoje patalpoje požymio ir jų skaičiaus ($r = .52$; $p < .001$), taip pat tarp trūkstamos asmeninės erdvės ir vienoje patalpoje esančių kalnių skaičiaus ($r = .28$; $p < .001$). Koreliacijos skirtumai rodo, kad kalinių privati erdvė ribojama ne vien kitų kalinių. Čia greičiausiai buvo turima mintyje ir darbuotojų vykdoma kontrolė.

9 pav. Trukdo... (šešių kategorijų Likerto skalė, proc.)

5. Užimtumas

Atliekant ilgą laisvės atėmimo bausmę labai svarbu, kad laikas praeitų prasmingai.²⁸ Pagrindiniai elementai yra išsilavinimas ir darbas, laisvalaikio organizavimas ir rūpestis kontaktais su išore, kurie svarbūs ne tik laiko praleidimui, bet pagal Ilgalaikio įkalinimo rekomendaciją turi ir kitą funkciją: išsilavinimu ir darbu turi būti ruošiamasi paleidimui į laisvę, laisvalaikio užimtumas ir kontaktai su išore, pramausia, su šeima turi neutralizuoti ar bent jau susilpninti neigiamą ilgalaikio kalinimo poveikį. Svarbu, kad kaliniai kasdieniniame gyvenime turėtų kiek įmanoma daugiau laisvės pasirinkti (21 punktą). Nuostatos dėl

²⁸ CPT 2001, § 33; Report, Rule 10, § 50.

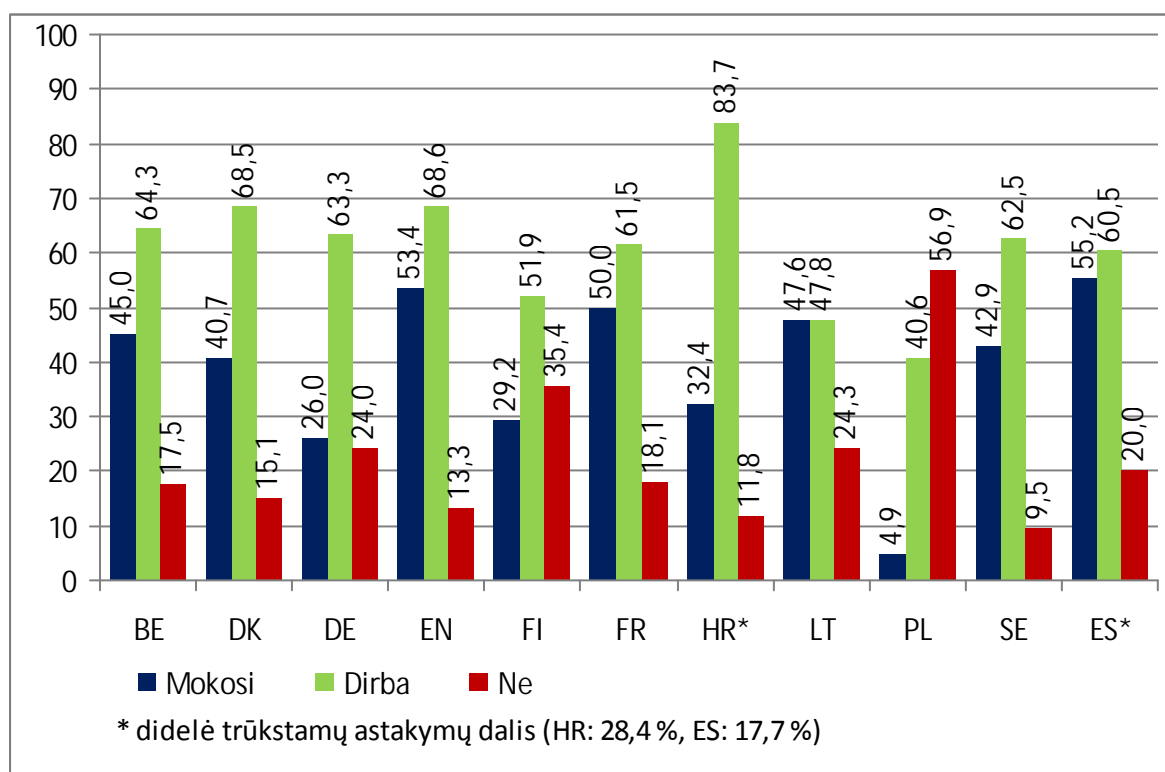

dienotvarkės detalizuotos Kalėjimų taisyklėse. 25 punkte bendrai rekomenduojama, kad organizuojant laisvės atėmimo bausmės vykdymą kaliniams turi būti pasiūlyta tinkama užimtumo programa.

5.1 Išsilavinimas ir darbas

Daugiau nei 3/4 apklaustų nuteistųjų įkalinimo įstaigoje dalyvavo mokymosi programose, dirbo arba užsiėmė abiem dalykais. Beveik 40 proc. lankė mokyklą, mokėsi profesijos arba kėlė kvalifikaciją, beveik 60 proc. dirbo (10 pav.). Į akis krenta apklausų Kroatijoje ir Lenkijoje rezultatai. 84 proc. apklausoje dalyvavusių kroatų kalinių dirbo (galiojantys procentai, didelė dalis trūkstančių atsakymų – 28,4 proc.), kai net 57 proc. lenkų kalinių nei dirbo, nei mokėsi. Atrodo, jog abi tyrime dalyvavusios Kroatijos įkalinimo įstaigos išties sėkmingai įdarbina kalinius, o abi Lenkijos įkalinimo įstaigos turi šioje srityje rimtų sunkumų.

10 pav. Kalinių darbas ir mokymasis skirtingose šalyse (galimi keli atsakymų variantai, proc.)

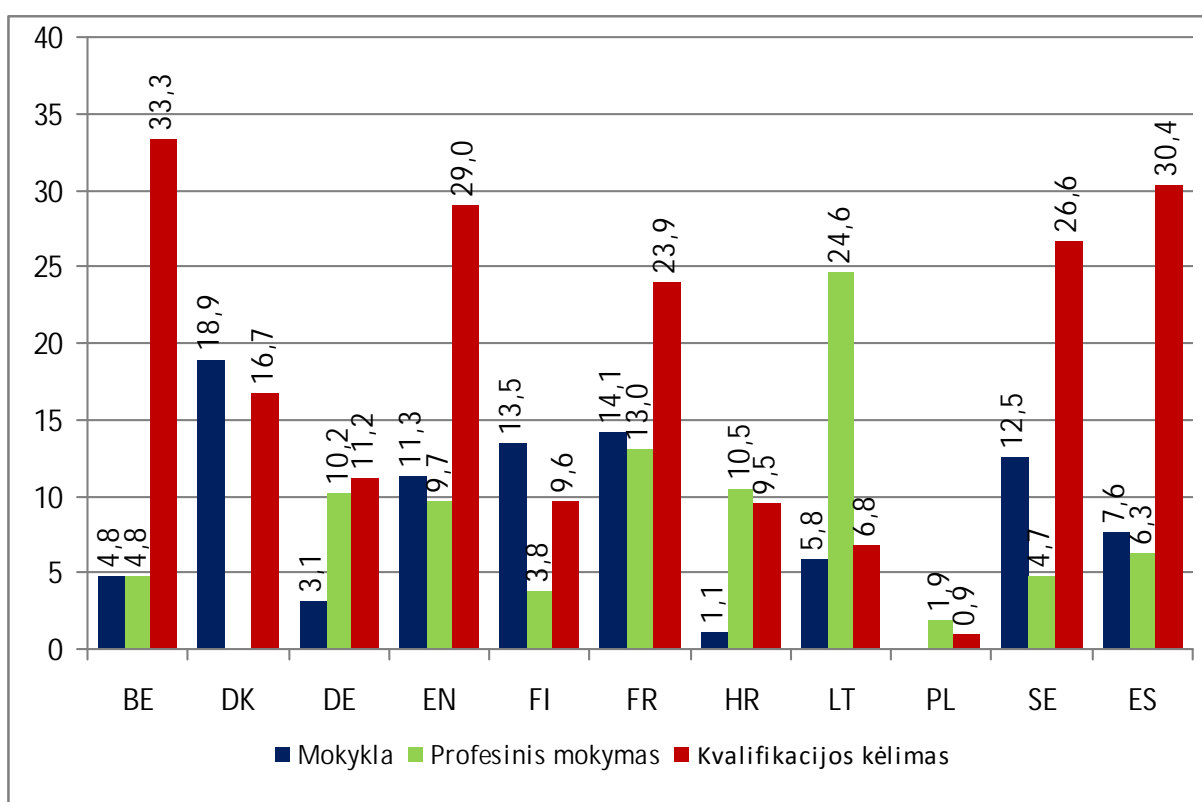

Nuostatos dėl mokymosi ir darbo įtvirtintos Kalėjimų taisyklių 28 punkte. Pagal jį, kiekviena įkalinimo įstaiga turi sudaryti kiek įmanoma platesnes sąlygas mokytis pagal įvairias programas, kad būtų atsižvelgta į individualius poreikius ir jų mokymosi tikslus. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas nuteistiesiems, nemokantiems skaityti, rašyti ir skaičiuoti, taip pat neturintiems pagrindinio arba profesinio išsilavinimo. 26.5 punkte įtvirtinta, jog ypatingai jauniems kaliniams turi būti organizuojamas profesinis mokymas.

Anketoje suformuluotuose klausimuose apie mokymąsi buvo tokios kategorijos, kaip „bendrasis lavinimasis“, „profesinis mokymas“ ir „kvalifikacijos kėlimo kursai“, kurias respondentai turėjo pasirinkti, nurodydami mokymosi programas, kuriose jie dalyvauja. Pasirinkti atsakymai ne visuomet buvo vienareikšmiai, be to, kai kurie nuteistieji pasirinko keletą atsakymų variantų, todėl suvedant duomenis buvo stengiamasi aprėpti visus atsakymus,

kad būtų surinkta kuo daugiau informacijos. Pavyzdžiui, ties kategorija „bendrasis lavinimasis“ buvo paminėti ir kai kurie mokykliniai kursai, o ties kategorija „kvalifikacijos kėlimo kursai“ buvo paminėtos mokyklinės programos ir profesinis mokymas. Tai atrinkus, prie bendrojo išsilavinimo programų liko 83 atsakymai (7,9 proc. visų apklaustųjų), prie profesinio mokymo programų 109 atsakymai (10,4 proc.) ir prie kvalifikacijos kėlimo 168 atsakymai (16 proc.). Įvairiose mokymo programose dalyvaujančių kalinių dalis pagal šalis pavaizduota 11 pav. Dar kartą reikėtų pabrėžti, jog buvo galimi keli atsakymų variantai. Pažymėtina santykinai didelė lietuvių kalinių dalis, dalyvaujanti profesinio mokymo kursuose, taip pat didelė belgų, anglų, prancūzų, švedų ir ispanų kalinių, dalyvaujančių kvalifikacijos kėlimo kursuose, dalis. Pastarieji duomenys susiję su nuotolinėmis studijomis (apie atskiras priemones žr. žemiau).

11 pav. Aktualios mokymosi priemonės (galimi keli atsakymų variantai, proc.)

Paminėta labai daug įvairių priemonių: bendrojo lavinimo srityje, įskaitant kvalifikacijos kėlimu laikytas priemones, dauguma respondentų nurodė, kad jie mokosi, siekdami gauti aukštajam mokslui pradėti būtiną atestatą (viso 29), 24 nuteistieji siekė įgyti 10-ies klasių išsilavinimą, 18 nuteistųjų dalyvavo tos šalies kalbos kursuose²⁹ ir 17 – užsienio kalbų kursuose. 12 nuteistųjų mokėsi kokio nors kito dalyko, 4 baigė pagrindinio išsilavinimo kursą, kuriame buvo mokoma skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Tarp profesinio mokymo priemonių, prie kurių taip pat buvo priskirtos kai kurios kvalifikacijos kėlimo priemonės, dominavo profesijos, susijusios su metalo apdirbimu (viso 32, iš jų 18 – suvirintojo), 15 nuteistųjų nurodė, kad jie mokosi elektriko profesijos, 14 sodininko arba ūkininko, 12 – statybininko ir 8 – gastronomo. Prie kvalifikacijos kėlimo kursų dažniausiai buvo paminėtos nuotolinės studijos (53) ir kompiuterių kursai (44). Daugelis kitų kursų (pavyzdžiui, pasirengimas

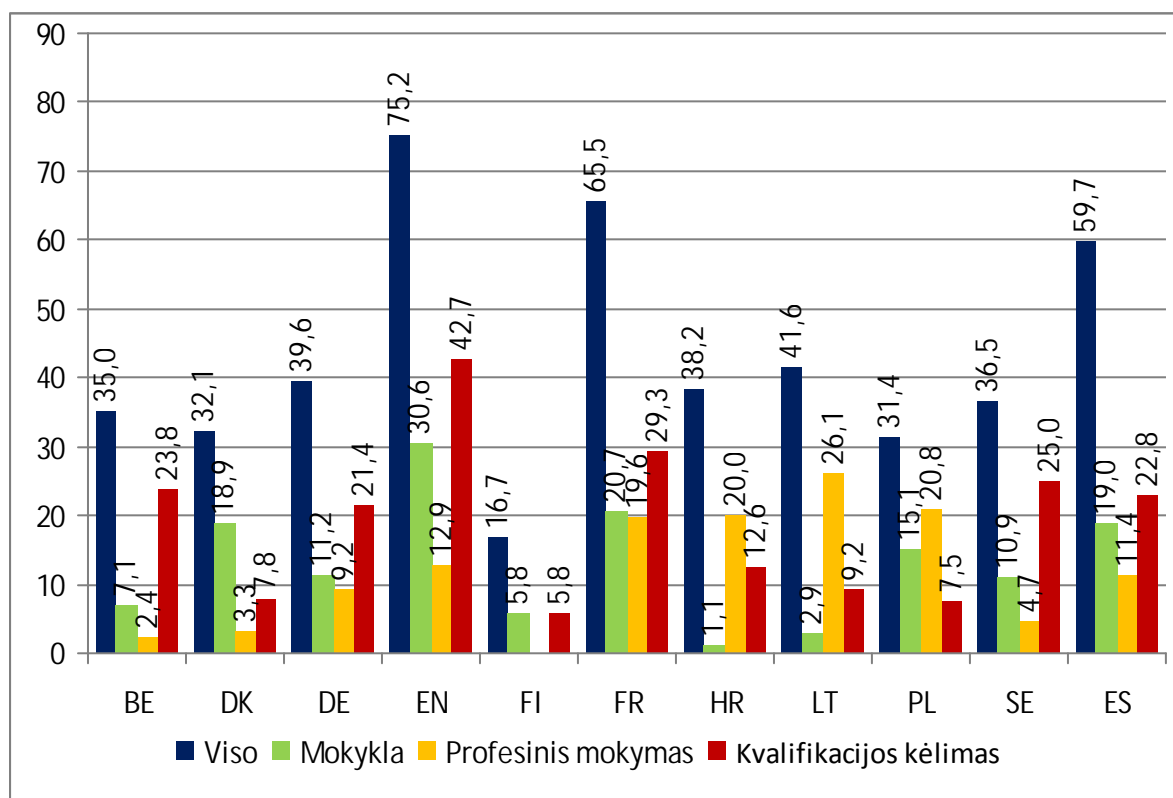
²⁹ Kalbos kursai nebuvo diferencijuoti pagal atskirus lygmenis, todėl čia patenka ir kursai analfabetams.

darbiniam gyvenimui, amatininkystė, buhalterija, administravimas, menas, namų ūkis) paminėti tik pavieniuose atsakymuose.

Be to, kalinių buvo klausiama, ar jie kalinimo metu jau yra baigę kokius nors mokymo kursus. Teigiamai į tai atsakė 45 proc. respondentų. Ir čia apklausos dalyviai galėjo nurodyti bendrojo lavinimo programas, profesinį mokymą ir kvalifikacijos kėlimą, atskiriant šiuo dalykus kilo tų pačių problemų, kaip ir atsakant apie mokymosi programas, kuriose nuteistieji dalyvauja. 135 buvo pabaigę mokyklinę bendrojo lavinimo programą, 15 proc. – profesinio mokymo programą, 18,5 proc. – kvalifikacijos kėlimo kursus. Pasiskirstymas atskirose šalyse pavaizduotas 12 pav. Įvairių baigtų mokymosi programų ir kursų pasiskirstymas čia maždaug atitinka tuos, kuriuose nuteistieji ir apklausos metu dalyvavo.

Didelė dalis tarp prancūzų ir ispanų nuteistųjų, jau pabaigusių kokius nors mokymo kursus, turbūt bus susijusi su jau atliktos baismės dalimi. Visi respondentai bendrai buvo atlikę maždaug 6 metus paskirtos baismės, tuo tarpu prancūzų nuteistųjų vidurkis buvo 9,5 metų, ispanų – 10 metų. Taigi šių dviejų šalių respondentai turėjo daugiau laiko dalyvauti tokiose programose. Didelė dalis tarp anglų respondentų, jau pabaigusių kokią nors mokymo programą, nepaaiškinama ilga atliktos laisvės atėmimo baismės trukme – ji truputį trumpesnė už bendrąjį vidurkį. Pažymėtina, kad anglų sistemoje dalyvavimas mokymo programose yra svarbi sąlyga, norint gauti tam tikrą lengvatų.³⁰

12 pav. Pabaigtos mokymosi programos (galimi keli atsakymų variantai, proc.)

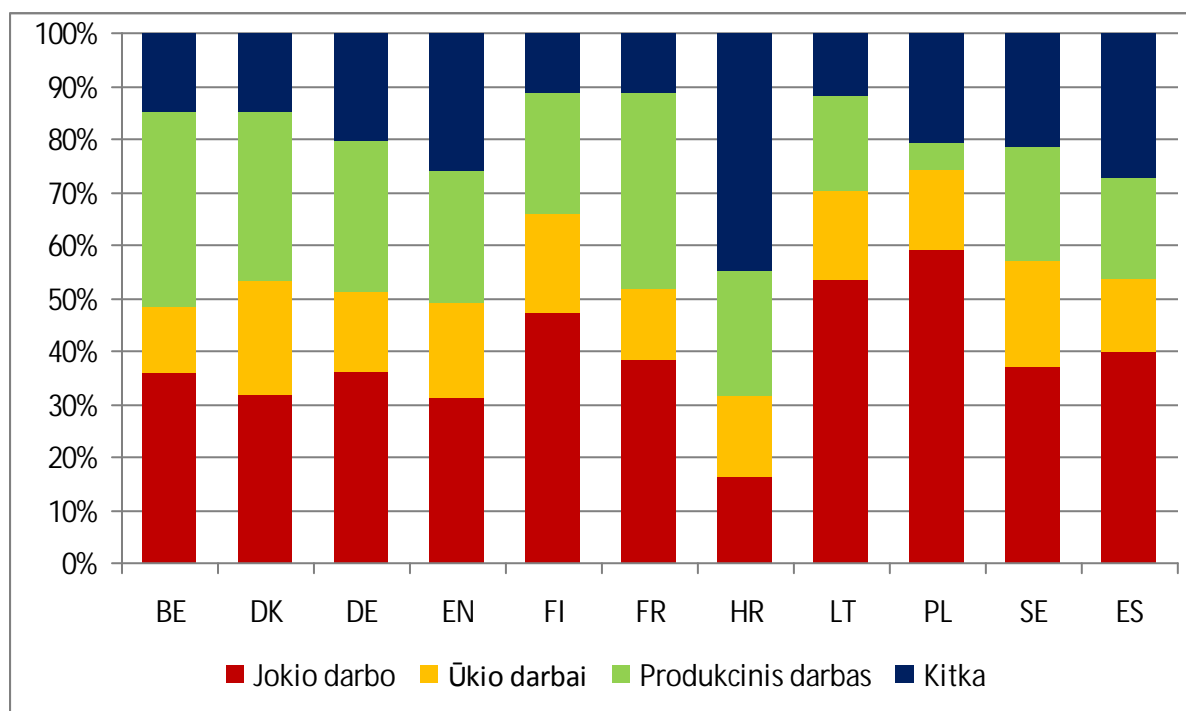
Kalėjimų taisyklių 26.1 punkte įtvirtinta, kad nuteistųjų darbas turi būti laikomas pozityviu baismės atlikimo elementu ir niekuomet netaikomas kaip baismė. Iš įkalinimo sistemos administracijos reikalaujama suteikti pakankamai prasmingo darbo, kuris be viso kito turi būtų organizuojamas taip, kad skatintų nuteistojo gebėjimus po paleidimo į laisvę gyventi

30 Žr. Prison Service Order 4000 (Incentives and Earned Privileges), Nr. 3.12.

savarankiškai. Taigi darbas įkalinimo įstaigoje, atsižvelgiant ir į jo trukmę, turi tarnauti nuteistųjų parengimui normaliam profesiniam gyvenimui ir kiek įmanoma būti panašus į darbą laisvėje. Už darbą turi būti proporcingai atlyginama, kaliniai turi turėti galimybę dalį savo darbo užmokesčio panaudoti asmeninių daiktų įsigijimui ir skirti paramai jų šeimoms.

Mūsų atliktame tyrime darbas buvo sugrupuotas į tris kategorijas: „ūkio/valymo darbai“, „produkcijos/gamybos darbai“ ir „kitoks darbas“. Respondentai turėjo nurodyti konkretų užsiėmimą pagal nurodytas kategorijas, taip pat savaitinę darbo trukmę ir tai, ar jų darbas yra apmokamas. 13 pav. matyti, kokia dalis kalinių atskirose šalyse kokio pobūdžio darbą dirba.

13 pav. Darbas įkalinimo įstaigose (proc.)

Produkcinio darbo ir kitokio darbo kategorijose nurodyti darbai buvo lygiai tokie pat įvairūs, kaip ir mokymosi programos, nes tik ūkio darbų kategorija (134 kaliniai) buvo pakankamai siaurai apibrėžta. Kategorijoje „produkcinis darbas“ dažniausiai nurodytas akordinis darbas: 57 iš 209 šioje anketos vietoje ką nors įrašiusių apklaustųjų nurodė, kad kažką surinkinėja arba ardo, arba pakuoja prekes. 5 kaliniai dirbo oro susisiekimo industrijoje, 3 – čiužinių gamybos industrijoje; šiuos darbus taip pat turbūt galima priskirti akordiniam darbui, o ne kvalifikuotai profesinei veiklai. Kita didelė 37 respondentų grupė nurodė užsiimanti su metalu susijusiais darbais (pvz., suvirintojai, įrankių gamintojai, santechnikai, kalvis). Be to, dažnai buvo minimi su medžio apdirbimu susiję darbai (pvz., staliaus), taip pat sodininko, apželdintojo ir siuvėjo. Pastebimi tam tikri atskirų šalių ypatumai, pavyzdžiui, Vokietijoje dažniausiai minimas buvo siuvėjo darbas, Kroatijoje neminimas joks akordinis darbas, tačiau minimas medžio ir metalo apdirbimas (panašiai ir Lietuvoje), Danijoje dažniausiai minimas sodininko ir apželdintojo darbas, Anglijoje taip pat daug dirbama sodininkystėje.

Tarp kitų darbų dažniausiai buvo paminėti darbai įstaigos aptarnavimo srityje: virtuvėje (67 iš 199) ir skalbykloje (21). Šiai kategorijai taip pat buvo priskirti tokie skirtingi darbai, kaip darbas bibliotekoje, darbo terapija, kalinių laikraščio leidyba, drabužių ir batų taisymas, patarnavimas bažnyčioje, darbas įgarsintų knygų leidykloje, pagalbinio mokytojo ir sporto trenerio veikla. Atskirose šalyse taip pat pastebimi tam tikri ypatumai, pavyzdžiui,

Prancūzijoje dažniausiai minimas darbas bibliotekoje, Lietuvoje – kūriko darbas, Danijoje – tapyba.

4 lentelėje parodyta vidutinė darbo trukmė, taip pat kategorijų minimumas ir maksimumas bei dalis nuteistųjų, gaunančių atlyginimą už darbą. Čia krenta į akis, kad ne visi nuteistieji nurodė, jog jie gauna atlyginimą už jų darbą, o tai prieštarauja tarptautinėms nuostatomis. Negaunantys atlyginimo už darbą sudaro tik mažą grupę (37 iš 619 = 6 proc.). Jų atliekamos veiklos pobūdis nesiskiria nuo tų, kurie gauna darbo užmokestį. Įvertinus jų savaitinę darbo trukmę matyti, kad ji yra trumpesnė už darbo laiko per savaitę vidurkį atskirose šalyse, tačiau atskirais atvejais kalinių, kuriems už darbą nebuvo mokama, ne visuomet darbo laikas buvo trumpiausias, kai kurie respondentai nurodė už vidurkį gerokai ilgesnį darbo laiką. Taigi pagal veiklos pobūdį ir darbo laiką negalima nustatyti, kodėl šiems kaliniams nėra mokama už darbą. Galbūt kai kurie respondentai į šį klausimą atsakydami „ne“ norėjo parodyti savo nepasitenkinimą mažu darbo užmokesčiu.

4 lentelė. Darbo laikas ir užmokestis

Šalis	Ūkio darbai		Produkciniai darbai		Kitas darbas	
	Darbo laikas	Užmokestis (proc.)	Darbo laikas	Užmokestis (proc.)	Darbo laikas	Užmokestis (proc.)
Anglija	31,3 (3-96)	100,0	24,8 (1-42)	100,0	21,1 (2,5-40)	100,0
Belgija	14,7 (4-32)	100,0	29,9 (20-40)	100,0	42,0 (20-60)	100,0
Danija	32,0 (3,5-47)	100,0	32,2 (6-37)	100,0	36,5 (25-50)	100,0
Ispanija	21,6 (4-40)	55,6	23,8 (17-40)	84,6	25,8 (8-40)	83,3
Kroatija	40,3 (16-52)	92,3	40,0 (38,5-42)	100,0	41,2 (4-58)	100,0
Lenkija	19,0 (1,5-60)	43,8	32,3 (20-38,5)	80,0	30,0 (7-42)	77,3
Lietuva	25,0 (1-56)	90,0	39,3 (8-80)	97,0	36,6 (5-70)	100,0
Prancūzija	26,7 (7-50)	90,9	27,7 (5-35)	97,0	23,2 (10-35)	60,0
Suomija	41,7 (8-60)	90,0	32,1 (20-40)	100,0	28,8 (20-35)	100,0
Švedija	33,3 (7-40)	100,0	31,3 (20-40)	100,0	25,9 (6-38)	100,0
Vokietija	40,0 (20-56)	100,0	36,9 (30-40)	100,0	37,7 (20-49)	95,0

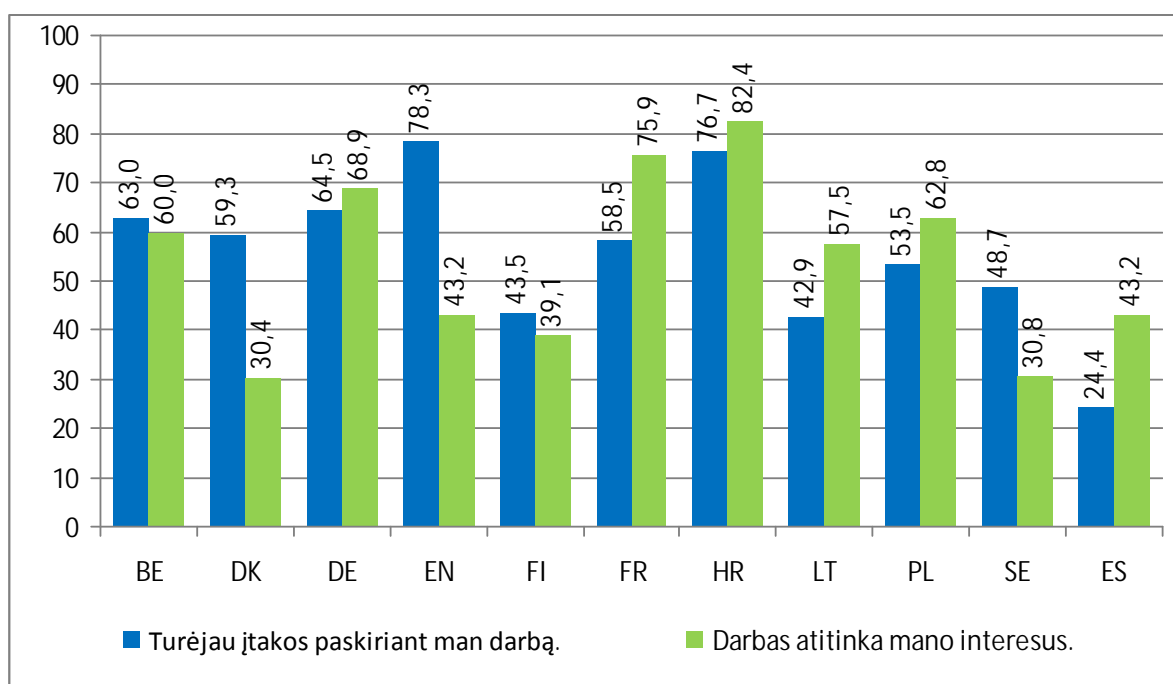
Kai kuriais ypatumais pasižymi lenkų ir ispanų respondentai: pagal Lenkijos bausmių vykdymo kodeksą už nuteistųjų darbą turi būti atlyginama (123 str.), tačiau kaliniai, gavus jų sutikimą, gali būti įtraukti į nemokamus darbus įkalnimo įstaigoje arba bausmių vykdymo sistemoje iki 90 valandų per mėnesį (123a str.) (panaši nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 134 str. – nemokant už darbą nuteistieji paeiliui ne darbo metu gali būti įtraukti į įstaigų ir gretimų teritorijų tvarkymo, taip pat nuteistųjų kultūros ir buitės sąlygų gerinimo darbus ne ilgiau kaip 2 valandoms per dieną – *vertėjo pastaba*). Ispanijoje iki įstatymo pakeitimo 2009 m. kovo mėn. už ūkio ir valymo darbus nebuvo mokama, taigi taip buvo ir apklausos atlikimo metu. Kaliniai, kurie tokius darbus dirbdavo, gaudavo kitų lengvatų. Šalių ypatumai gali paaiškinti nedidelę ūkio ir kitus darbus (aptarnavimo srityje) dirbančių ir darbo užmokestį už tai gaunančių kalinių dalį šiose šalyse.

Taip pat pastebėtina, jog vidutinė savaitinio darbo trukmė dažniausiai atitinka darbo laiką laisvėje, tačiau pastebimi ir labai trumpo, ir labai ilgo darbo laiko atvejai. Trumpas darbo laikas nepaaiškinamas vien darbo vietų trūkumu, nes nė vienoje iš šalių jokioje darbo kategorijoje nebuvo minimas vien tik trumpas darbo laikas. Ūkio darbų srityje ekstremalus darbo laikas gali būti paaiškinamas dviem aplinkybėmis: labai trumpas savaitinio darbo laikas

galėjo susidaryti dėl to, kad kai kurie respondentai čia taip pat nurodė savo gyvenamosios patalpos tvarkymą ir valymą, kuris užima keletą valandų per savaitę. Labai ilgas darbo laikas galėtų būtų paremtas vertinimu, kad už ūkio darbus esi atakingas „nuolat“, ne tik normaliu darbo laiku. Analizuojant produkcinį darbą ir kitus atliekamus darbus sunku rasti tokius bendrus paaiškinimus. Tik trumpą laiką darbas gali būti atliekamas dėl to, kad kaliniai šalia darbo užsiima ir kita veikla – mokosi ar dalyvauja integracinėse priemonėse. Pagal esamus duomenis sunku rasti kokį nors paaiškinimą darbams, kurie atliekami ilgesnį laiką už vidurkį ar tai šaliai įprastą darbo laiką. Jeigu šie gauti duomenys atitinka realybę, tokios situacijos reikėtų vengti, ir ne vien todėl, kad ji prieštarauja Kalėjimų taisyklėms, bet ir todėl, kad sutrumpinus darbo laiką galbūt galėtų būti sukurta daugiau darbo vietų.

Jau buvo minėta, kad siekiant išvengti žalingo kalinimo poveikio, kaliniams turi būti sudaromos kiek įmanoma platesnės galimybės pasirinkti patiems, kad būtų išvengta autonomijos ir savarankiškumo jausmo praradimo.³¹ Viena iš tokių sričių, kur turėtų būti galima ir netgi privalu suteikti pasirinkimą, yra darbas. Respondentai turėjo nurodyti, ar jie turėjo įtakos suteikiant jiems darbą ar jų veikla atitinka jų interesus. Rezultatai pavaizduoti 14 pav.

14 pav. Įtaka skiriant darbą ir atitikimas interesams (proc.)

Tarp atsakymų į abu klausimus egzistuoja koreliacija – kaliniai, nurodę, jog turėjo įtakos paskiriant jiems darbą, labiau juo ir suinteresuoti ($r = .39$ atitinkamai $r = .40$, paskaičiavus pagal šalies respondentų grupės dydį; $p < .001$). Atskirų šalių respondentų grupėse ši koreliacija nevienodai stipri, stipriausia ji Švedijoje ir Ispanijoje ($r = .60$, $p < .001$), silpniausia Kroatijoje ($r = .29$, $p = .05$) ir Lenkijoje ($r = .34$, $p = .05$). Danijoje šiuo požiūriu nebuvo nustatytas joks reikšmingas ryšys. Šiuose skirtumuose gali atsispindėti skirtingas darbo pasiūlos spektras atskirose įkalinimo įstaigose, nes ribotas pasirinkimas leidžia suteikti galimybę pasirinkti, tačiau galbūt neatitinka pasirinkusiųjų interesų.

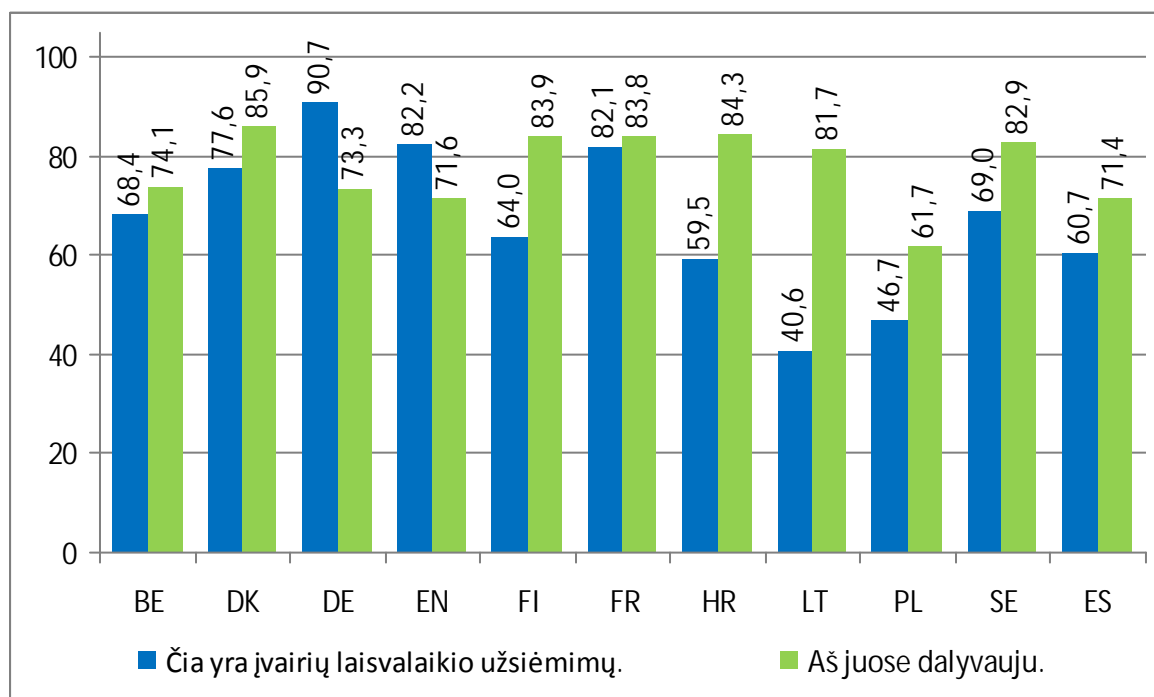
31 Žr. Report, §§ 91 ff., 98; van Zyl Smit/Snacken 2009, p. 53 ir toliau.

5.2 Laisvalaikis

Kalėjimų taisyklėse skyriuje apie judėjimą ir poilsį 27 punktą skirtas laisvalaikio organizavimui. Jame nustatyta, jog kaliniams kasdien turi būti suteikiama mažiausiai 1 valanda judėjimui lauke, esant blogam orui turi būti numatytos alternatyvos. Turi būti numatytas pakankamas prasmingų sportinių užsiėmimų ir galimybių poilsiui spektras, pavyzdžiui, pastatant atitinkamus įrengimus. Taip pat turi būti sudarytos sąlygos ir kitiems laisvalaikio užsiėmimams, pavyzdžiui, žaidimams, kultūriniais užsiėmimams ir hobi, kuriuos kaliniai galėtų organizuoti savarankiškai. Be to, kaliniams turi būti leista bendrai mankštintis ir dalyvauti laisvalaikio užsiėmimuose.

Apklausoje metu respondentai pirmiausia turėjo atsakyti į klausimą, ar įstaigoje apskritai yra įvairių laisvalaikio užsiėmimų ir jei taip, ar jie juose dalyvauja (15 pav.). Čia buvo galima tikėtis, jog tarp dalyvavimo laisvalaikio užsiėmimuose ir kasdien praleidžiamo laiko ne gyvenamojoje patalpoje egzistuoja koreliacija, nes daugiau laiko ne gyvenamojoje patalpoje praleidžiantys kaliniai turi daugiau galimybių dalyvauti laisvalaikio užsiėmimuose. Iš tiesų, čia yra reikšmingas ryšys, bet tik labai silpnas ($r = .14$ atitinkamai $r = .17$, paskaičiavus pagal šalies respondentų grupės dydį, $p = .001$).

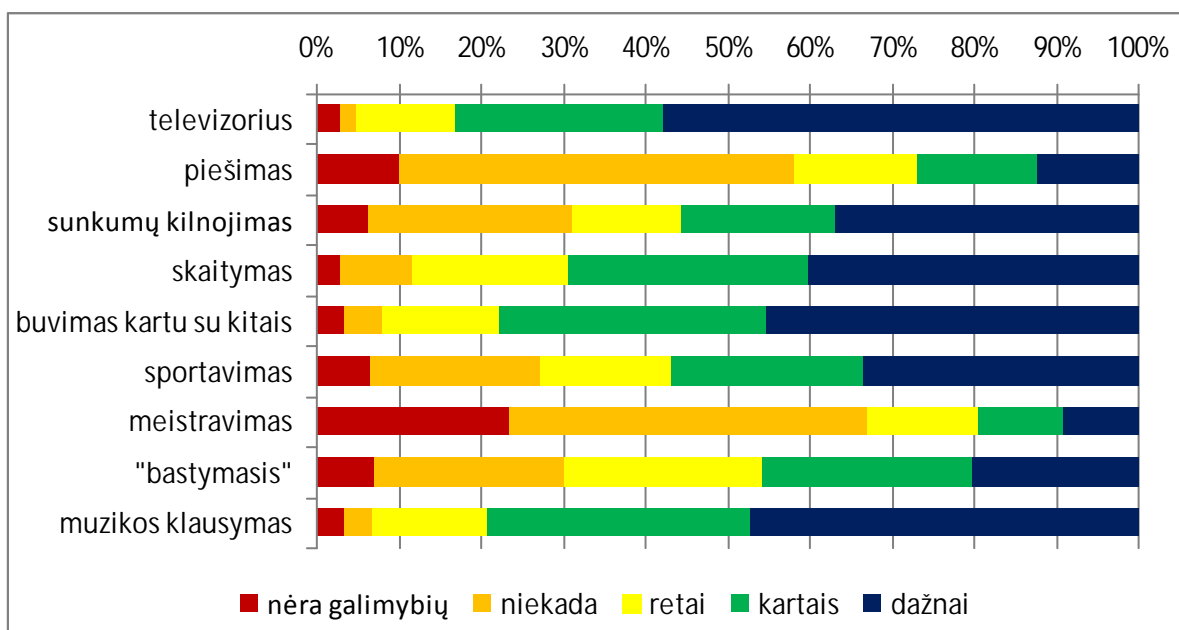
15 pav. Laisvalaikio užsiėmimai (proc.)

Siekiant surinkti daugiau informacijos apie respondentų leidžiamą laisvalaikį, jų buvo klausama, kuo ir kaip dažnai jie laisvalaikiu užsiima (penkių kategorijų Likerto skalė: 1 = nėra tam galimybių, 2 = niekada, 3 = retai, 4 = kartais, 5 = dažnai; 16 pav.). Didelė dalis respondentų nurodė, kad jie dažnai pasyviai leidžia laisvalaikį, žiūrėdami televizorių ar klausydamiesi muzikos. Išskirtinai kūrybine veikla, tokia kaip piešimas ar meistravimas, didžioji dalis neužsiima iš viso arba retai, nors čia reikėtų pažymėti, kad santykinai didelė respondentų dalis nurodė įstaigoje tuo užsiimti nesant galimybių. Tai stebina, nes šios dvi veiklos, priešingai nei televizoriaus žiūrėjimas ar muzikos klausymasis, nėra susijusios su būtinybe įsigyti brangią aparatūrą.

Atskirose šalyse respondentų grupės reikšmingai skyrėsi pagal visus nurodytus užsiėmimus laisvalaikio metu, tačiau negalima išvelgti jokių bendrų tendencijų. Nepasitvirtina tikėtina hipotezė, kad Kroatijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje, kur ekonominės sąlygos blogesnės nei kitose šalyse, būtų mažiau žiūrimas televizorius ar klausomasi muzikos. Vien tik Kroatija ir Prancūzija nukrypsta nuo bendro vidurkio (MD bendras = 5, MD Prancūzija ir Kroatija = 4). Didelė lenkų ir lietuvių kalinių dalis, dažnai žiūrinti televizorių (LT = 62 proc., PL = 54 proc.) ir klausanti muzikos (LT = 52 proc., PL = 42 proc.), gali būti paaiškinama kalinių apgyvendinimu didelėse patalpose, kuriose pakanka, kad bent vienas nuteistas turėtų atitinkamą aparatą. Be to, nuo veikiančio televizoriaus ar grojančios muzikos tokioje bendroje patalpoje nepasislėpsi. Nepasitvirtina ir kita tikėtina hipotezė: kartu praleidžiamo laiko intensyvumas nedidėja priklausomai nuo kalinių skaičiaus vienoje patalpoje. Tačiau tarp laisvalaikio praleidimo ir kasdien praleidžiamo laiko ne gyvenamojoje patalpoje yra reikšmingas, bet silpnas ryšys ($r = .13$ atitinkamai $r = .16$ paskaičiavus pagal šalis, $p = .001$). Respondentai šiuo atveju greičiausiai atskyrė priverstinį ir savanorišką buvimą kartu.

16 pav. Laisvalaikio užsiėmimai (penkių kategorijų Likerto skalė)

Šalia šių tipiškų užsiėmimų atviru klausimu buvo teiraujama apie kitas veiklas. Iš viso 241 kalinys pateikė 310 atsakymų. Dešimt dažniausiai paminėtų buvo šie: žaidimai (33), mokymasis (30), laiškų rašymas (29), užsiėmimas su kompiuteriu (24), muzikos kūrimas (23), maisto gaminimas (23), kompiuteriniai žaidimai (17), pasivaikščiojimas (15), kalbėjimas telefonu (13) ir biliardas arba smiginis (10). Pavieniuose atsakymuose taip pat buvo minima kalinių laikraščio leidyba, rūpinimasis augalais ar gyvūnais, religija, kryžiažodžių sprendimas ir bausmių vykdymo teisės nagrinėjimas. Laisvalaikio užsiėmimais respondentai praleidžia vidutiniškai 4,9 valandas per dieną, tarp 3,8 valandų Anglijoje ir 6,1 valandų Lietuvoje. Ir šiuo požiūriu atskirų šalių respondentų grupės reikšmingai skiriasi ($p < .001$).

Į klausimą, kokių dar laisvalaikio praleidimo galimybių pageidautų, atsakė 372 respondentai. Tarp 440 atsakymų buvo galima pastebėti norą turėti daugiau galimybių sportuoti, kuris buvo paminėtas 157 kartus. Kaliniai pageidavo sudaryti galimybes tam tikroms sporto rūšims, pavyzdžiui, futbolui ar tinkliniui, taip pat įrengti patalpą sunkumų kilnojimui ar bėgimui. Truputį rečiau buvo pageidaujama kūrybinių užsiėmimų (pvz., teatro ar muzikos grupių, 45) ir lavinimosi galimybių (26). Be to, dažnai buvo minimas buvimas lauke, norima daugiau

pasimatymų, pagedaujama bendrai platesnės laisvalaikio užimtumo galimybių pasiūlos bei galimybės kuriam laikui išeiti už įstaigos ribų.

Daugumos šalių respondentų grupės panašiai surangavo pageidavimų sąrašą. Atkreiptinas dėmesys, kad dėl daug išsakytų norų ir dėl santykinai didelio skaičiaus trūkstančių atsakymų net ir dažniausiai minimi pageidavimai buvo tik pavieniai. Nukrypimų buvo Anglijoje, kur pageidavimas daugiau pasimatymų pateko tarp trijų dažniausiai paminėtų, Prancūzijoje trys dažniausiai paminėti pageidavimai buvo daugiau kūrybinių užsiėmimų, daugiau kultūrinių renginių ir daugiau pokalbių grupių, į kurias ateitų dalyviai iš išorės, Lietuvoje antroje pageidavimų vietoje buvo biliardas, Lenkijoje 2-oje norų vietoje pageidauta daugiau laiko lauke, 3-ioje – daugiau pasimatymų, Belgijoje antras dažniausiai minimas pageidavimas buvo galimybė trumpam išeiti už įstaigos ribų. Tai, kiek šie pageidavimai susiję su realiais trūkumais, iš surinktų duomenų sunku pasakyti. Pageidavimas turėti daugiau pasimatymų greičiausiai susijęs su tuo, kad Anglijoje ir Lenkijoje nėra ilgalaikių pasimatymų, tačiau nuteistieji žino, kad kitose šalyse jie egzistuoja. Lenkijoje nuteistųjų noras praleisti daugiau laiko lauke sietinas su tuo, kad jie tam turi išties labai mažai laiko (žr. *aukščiau 5 pav.*).

5.3 Ryšiai su išoriniu pasauliu

Analizuojant ryšius su išoriniu pasauliu, pirmiausia mintyje turime ryšiai su šeima, saugomi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str. nuostata (teisė į pagarbą asmeniniam ir šeimos gyvenimui), tačiau ne vien jie. Ilgalaikio įkalinimo rekomendacija šeiminių santykių apsaugą laiko ypač svarbia siekiant išvengti žalingo kalinimo poveikio ir 22 punkte įtvirtina, jog „*turi būti*³² *dedamos ypatingos pastangos, kad ryšiai su šeima nenutrūktų*“. Be to, turi būti sudaromos sąlygos, saugant privatumą, kiek įmanoma dažniau susirašinėti, bendrauti telefonu ir gauti pasimatymų, nors čia kontrolės priemonės gali būti pateisinamos dėl saugumo reikalavimų. Taip pat Kalėjimų taisyklėse įtvirtinta, kad kaliniams kiek įmanoma dažniau turi būti suteikiama galimybių kontaktams su kitais (susirašinėjant, skambinant telefonu ir kitomis komunikacijos formomis, taip pat suteikiant pasimatymus (24.1 punktas). Šios taisyklės komentare teigiama, kad „šeimą“ šiuo atveju reikėtų suprasti plačiai ir ji turėtų apimti asmenis, kurie kaliniui yra tokie artimi, kaip šeimos narys.³³ Vertinant kalinių kontaktų su šeima svarbą svarbu pabrėžti, jog tai yra ne vien nuteistojo, bet ir jo šeimos teisė. 24.4 punktas nustato, kad pasimatymų taisyklės turėtų sudaryti sąlygas normalių santykių su šeima palaikymui ir raidai. Komentare išimtinai pabrėžiama, kad čia turimas mintyje ir galimybių netrukdomiems ilgalaikiams pasimatymams su šeimos nariais sudarymas.³⁴

Tyrimo metu buvo klausiama apie svarbiausių kontaktų su išoriniu pasauliu formų dažnumą, nepriklausomai nuo to, su kuriuo asmeniu šie kontaktai palaikomi (17 pav.). Prielaida, kad ilgalaikes laisvės atėmimo bausmes atliekantys asmenys rečiau turi kontaktų su išore, surinktų duomenų pagrindu negalėjo būti patvirtinta. Tas pat pasakytina ir apie prielaidą, kad vaikų arba pastovią partnerę turintys kaliniai turi daugiau pasimatymų.

32 Vokietijos ir Austrijos teisingumo ministerijų bei Šveicarijos konfederacijos teisingumo ir policijos departamento bendrame vertime vokiečių kalba parašyta „turėtų“ (vok. „sollten“ – *vertėjo pastaba*). Tačiau angliškojo žodžio „should“ vertimas netikslus, nes ši sąvoka išreiškia įpareigojimą. Vertime lietuvių kalba, kurį skelbia Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokyimo centras savo internetiniame tinklapyje www.kdmc.lt, rašoma „turi būti“ (*vertėjo pastaba*).

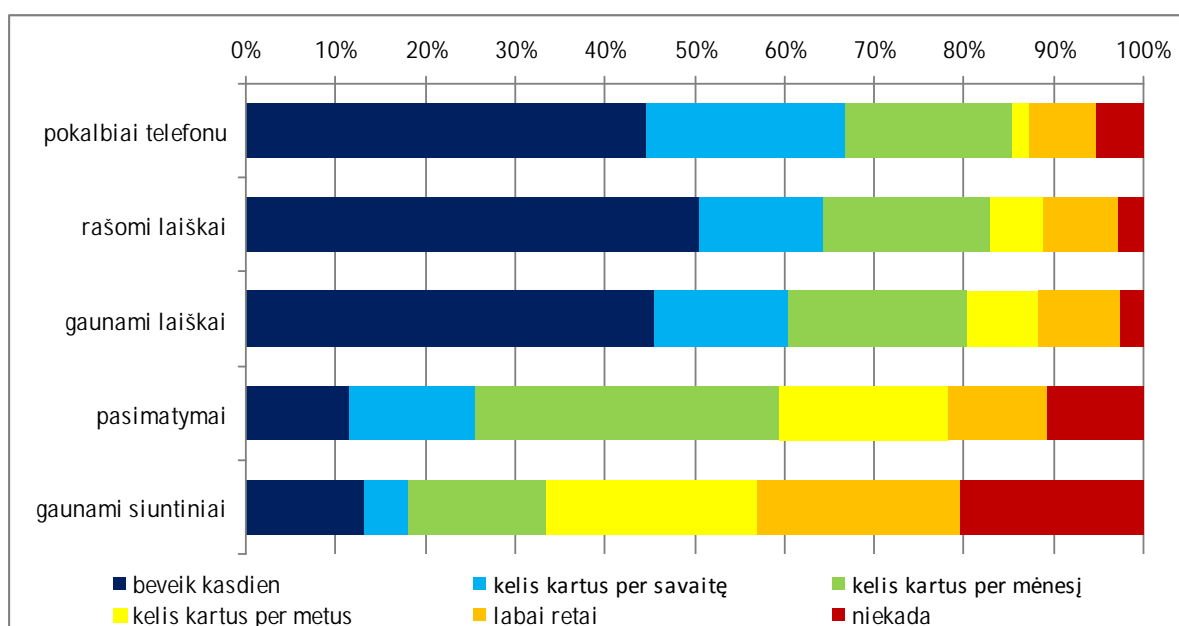
33 Commentary, Rule 24, p. 52.

34 Commentary, Rule 24, p. 53 ir toliau.

Visose kontaktų formose tarp skirtingų šalių respondentų grupių buvo reikšmingų skirtumų, kuriuos lėmė ir skirtingo teisinio reglamentavimo bei jo įgyvendinimo skirtumai. Pavyzdžiui, tyrime dalyvavusiose danų įkalinimo įstaigose nuteistiesiems suteikiama labai daug pasimatymų. Vienoje uždaroje ir pusiau atviroje įstaigoje kaliniai 5 dienas per savaitę gali gauti pasimatymų iš viso iki 5 valandų per savaitę.

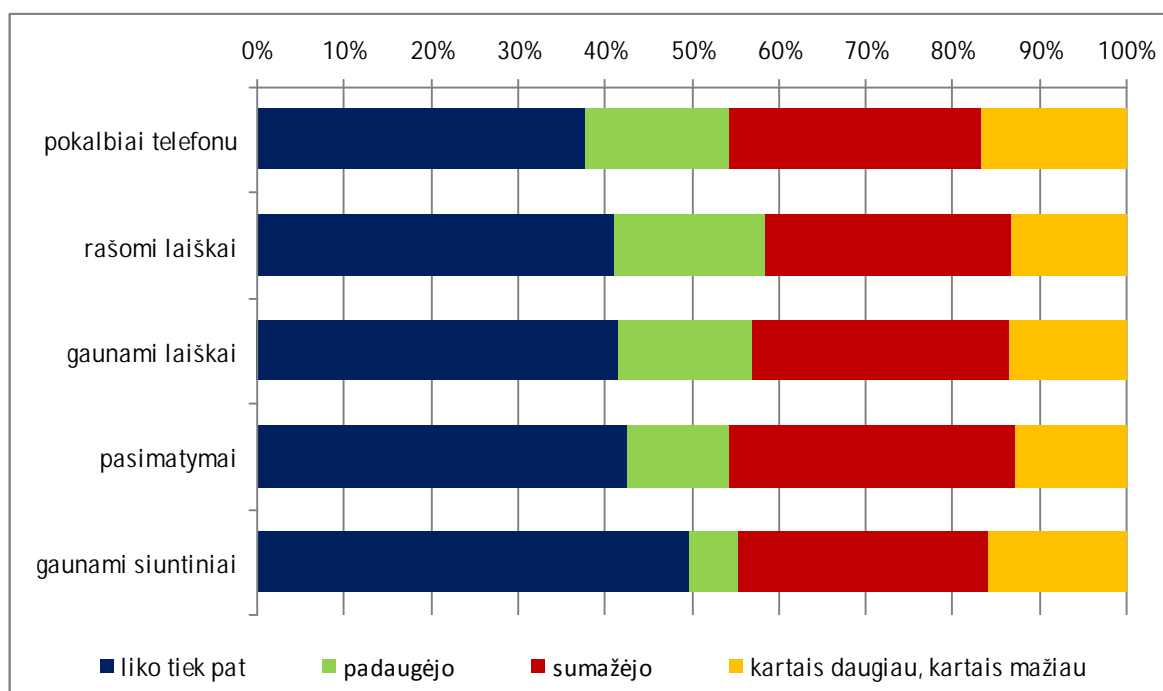
Be to, svarbu ir tai, kiek kaliniams lieka laiko kontaktams, šalia mokymų, darbo, laisvalaikio grupių ir integracinių priemonių. Pasimatymų dažnumui įtakos turi ir atstumas nuo įstaigos iki galimų lankytojų gyvenamosios vietos, taip pat susisiekimo viešuoju transportu galimybės.

17 pav. Ryšiai su išoriniu pasauliu (proc.)

Analizuojant duomenis apie atsakymus į klausimą dėl ryšių su išoriniu pasauliu dažnumo pokyčius nuo įkalinimo pradžios (18 pav.) krenta į akis, kad didžiąją dalį bet kurioje kontaktų formoje sudaro atsakymas, jog jų išliko tiek pat. Antrą vietą tarp šių atsakymų užima teiginys, kad kontaktų sumažėjo.

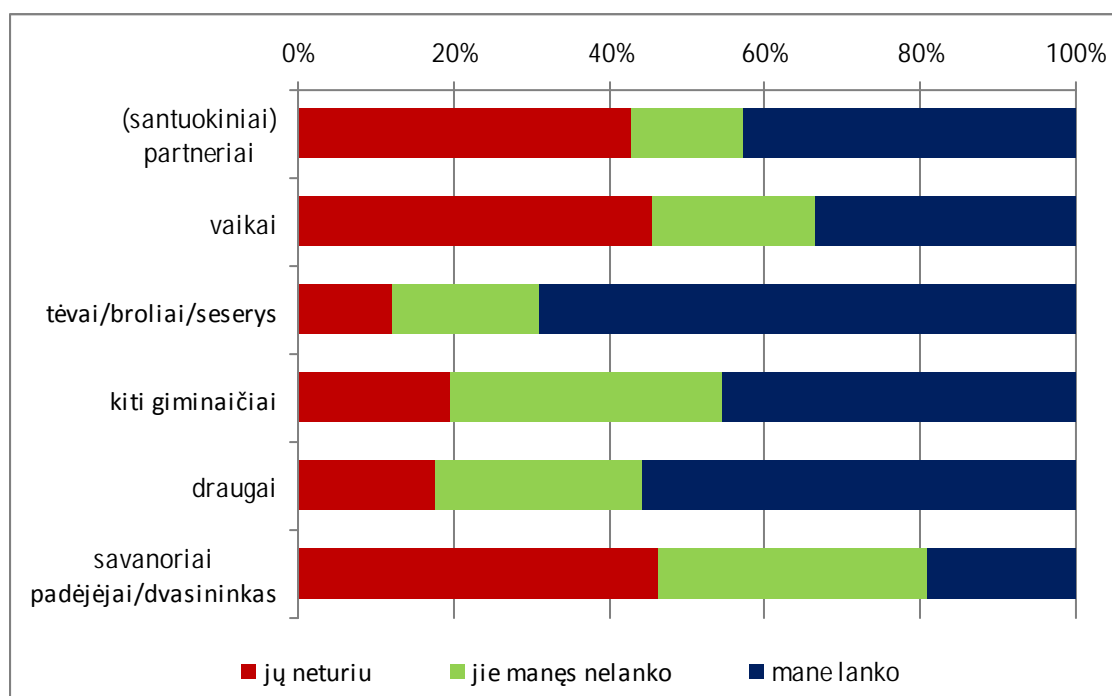
Išanalizavus atsakymus į klausimą, kas ateina į pasimatymus, tenka pažymėti, jog į jį atsakė santykinai mažai respondentų, trūksta nuo 22 proc. (vaikai) iki 44 proc. (dvasininkas ir savanoriai padėjėjai) atsakymų (tarp atsakymų variantų buvo sutuoktinė/sugyventinė, vaikai, tėvai/broliai/seserys, kiti giminaičiai, draugai, savanoriai padėjėjai/dvasininkas – *vertėjo pastaba*). Tai galėjo lemti anketoje padaryta sudėtinga lentelė, į kurią respondentai turėjo surašyti savo atsakymus. Kita priežastis galėjo būti ta, kad respondentai tiesiog neatsakė į klausimą, jei tam tikra potencialių lankytojų grupė jiems tiesiog yra neaktuali, vietoj to, kad pažymėtų „jū neturiu“ (prie išvardintų lankytojų grupių reikėjo pažymėti „jū neturiu“, „manęs nelanko“ arba „mane lanko“, taip pat nurodyti vidutinę pasimatymo trukmę – *vertėjo pastaba*). Tai patvirtina didelė dalis neatsakiusiųjų apie dvasininkus ir savanorius padėjėjus.

18 pav. Ryšių su išoriniu pasauliu raida (proc.)

Analizuojant rezultatus (19 pav.) matyti, kad tėvai, broliai ir seserys į pasimatymus ateina dažniausiai (69 proc. galiojančių atsakymų, atitinkamai 53 proc. visos respondentų grupės). Tai paaiškina, kodėl nėra ryšio tarp pasimatymų dažnumo ir partnerės ar partnerio, taip pat vaikų turėjimo. Vidutiniška pasimatymo trukmė labai skiriasi priklausomai nuo lankytojų grupės, paskaičiavimai padaryti pasinaudojant nedideliais skaičiais (nuo 50 iki 320 atsakymų). Ilgiausia vidutinė 8 valandų pasimatymo trukmė buvo su (santuokiniu) partneriu. Tai yra dėl to, kad tokie pasimatymai, lygiai taip pat, kaip ir su vaikais, tėvais, broliais bei seserimis, galimi iki 48 valandų (Danijoje, Lietuvoje, Prancūzijoje). Visos respondentų grupės atsakymų mediana yra 2 valandos, tokia pati, kaip ir likusiųjų lankytojų grupėje (išskyrus savanorius padėjėjus ir dvasininkus – 1 valanda). Prancūzai ir lietuviai respondantai nurodė gaunantys mažiau pasimatymų už visos respondentų grupės vidurkį (MD FR ir LT 4 = keletą kartų per metus; MD bendra: 3 = keletą kartų per mėnesį), tačiau pasimatymų su šeima vidurkis buvo didesnis.

Buvo klausama ir apie skirtingų lankytojų grupių atėjimo į pasimatymus dažnumo pokyčius. Taip pat ir čia trūko daug atsakymų (nuo 32 proc. tėvų grupėje iki 64 proc. dvasininkų). Atsakymai skiriasi nuo bendro pasimatymų dažnumo pasikeitimo (žr. aukščiau 18 pav.), apie kurį neatsakė tik 14 proc. respondentų. Visoms lankytojų grupėms 50 proc. nurodė, kad jų apsilankymo dažnumas nepasikeitė (nuo 47,8 proc. draugų grupėje iki 65,7 proc. dvasininkų). Tačiau nuo 17,4 proc. (dvasininkų grupėje) iki 28,3 proc. (partnerių grupėje) apklaustųjų nurodė, kad apsilankymų skaičius sumažėjo ir tik mažiau nei 10 proc. nurodė, kad pasimatymų padaugėjo. Bendrai pastebėtina, jog pasimatymų dažnumas vystosi daugiau neigiama, nei teigiama linkme.

19 pav. Lankytojai (proc.)

6. Išvados

Pristatyti tyrimo rezultatai parodo iš dalies didelius skirtumus tarp tirtų šalių. Visomis analizuotomis temomis, pasirinktomis pagal Kalėjimų taisykles ir Ilgalaikio įkalinimo rekomendaciją, yra labai gerų ir labai blogų rezultatų.

Apgyvandinimo srityje pažymėtina, kad daugiau nei pusė respondentų gyvena po vieną, o didelės miegamosios patalpos arba daug apgyvendintų kalinių vienoje patalpoje yra išimtis. Ten, kur apgyvendinimas po vieną dar nėra taisyklė, reikėtų atsižvelgti į tai, kad kaliniai turi galimybę ilgą laiką būti ne gyvenamosiose patalpose ir gali prasmingai leisti laiką, kaip tai yra abejojose lietuvių įkalinimo įstaigose.

Visos respondentų grupės pateikti atsakymai į klausimą apie higienines sąlygas yra išties pozityvūs. Tačiau pažymėtina, jog vienoje gyvenamojoje patalpoje apgyvendinus daug kalinių, nepakanka joje įrengti tualetą, nes viskas priklauso nuo skaičiaus asmenų, besinaudojančių šiuo tualetu ir to, kaip faktiškai dažnai jis yra prieinamas. Be to, daugumoje tirtų šalių galimybės praustis po dušu yra pakankamai geros, nes iš viso 75 proc. respondentų nurodė galį praustis bent darbo dienomis, tačiau būtent Lietuvoje ir Lenkijoje, kur situacija su apgyvendinimu bendrose patalpose yra labai bloga, tik 22,5 proc. (Lietuvoje) ir 15,7 proc. (Lenkijoje) respondentų turi tokią galimybę.

Apie mokymąsi ir darbą reikėtų pozityviai konstatuoti, kad labai didelė respondentų dalis mokosi arba dirba. Tačiau ir čia tarp šalių yra didelių skirtumų: mažiausia dalis nieko neveikiančių nuteistųjų yra Švedijoje – 9,5 proc., didžiausia – Lenkijoje 56,9 proc. Tiek mokymosi, tiek darbo srityje yra gana daug įvairių pasiūlymų, tačiau dauguma respondentų atlieka valymo darbus arba dirba akordinį darbą, nesusijusį su kvalifikuota veikla, galinčia gerai parengti darbiniam gyvenimui laisvėje.

Dideli skirtumai tarp atskirų šalių respondentų grupių pastebimi ir išanalizavus laisvalaikio organizavimą. Laisvalaikio užimtumo priemonės įkalinimo įstaigoje pastebėjo nuo 40,6 proc. respondentų Lietuvoje iki 90,7 proc. respondentų Vokietijoje. Siaura laisvalaikio užimtumo galimybių pasiūla itin negatyvų poveikį turi tuomet, kai dienotvarkėje ir šiaip trūksta prasmingų užsiėmimų, tokių kaip mokymasis ar darbas.

Išanalizavus ryšius su išoriniu pasauliu, pabrėžtinai vienas dalykas: labai ilgų pasimatymų su šeimomis galimybė Danijoje, Lietuvoje ir Prancūzijoje. Turint tokių ilgų pasimatymų, nuteistieji ir jų artimieji turi galimybę išties gyventi šeimoje ir ramiai bendrauti tarpusavyje, kas trumpų nuo vienos iki dviejų valandų trunkančių pasimatymų metu triukšmingame pasimatymų kambaryje nėra įmanoma.

Apibendrintai pastebėtina, jog mūsų „bendros laisvės, saugumo ir teisės erdvės“, Europos Sąjungos, viduje įkalinimo įstaigose yra didelių skirtumų įgyvendinant žmogaus teises. Šie skirtumai lemia, kad tokios pačios bausmės atlikimas dviejose skirtingose šalyse tampa dviem skirtingo sunkumo bausmėmis, nes skirtingas laisvės atėmimo bausmės vykdymo organizavimas veda prie to, kad kišimasis į asmeninę laisvę yra skirtingas – priklausomai nuo to, kiek jis peržengia kišimąsi vien tik į judėjimo laisvę. Tam, kad būti pateisintas abipusis ES šalių tarpusavio pasitikėjimas priklausymu bendrai teisinei kultūrai ir bendros aukštos asmeninių teisių apsaugos turėjimu, ilgalaikio įkalinimo vykdymo srityje dar reikia įdėti daug papildomų pastangų.

Literatūra

- American Psychiatric Association (APA) (2000):* Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV-TR). 4. Aufl. Washington, DC.
- Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. In: Council of Europe (Hrsg., 2006): European prison rules. Strasbourg, p. 39–99.
- Drenkhahn, K., Dudeck, M. (2007):* Lebensbedingungen im europäischen Langstrafenvollzug. *Neue Kriminalpolitik* 19, p. 134-138.
- Dudeck, M., Barnow, S., Spitzer, C., Stopsack, M., Gillner, M., Freyberger, H. J. (2006):* The relevance of personality and sexual traumata for sexual offenders in forensic psychiatry. *Psychother Psychosom Med Psychol* 56, p. 147-153.
- Dudeck, M., Spitzer, C., Gillner, M., Freyberger, H. J. (2007):* Dissoziative Erfahrungen während der Straftat bei forensisch-psychiatrischen Patienten – eine Pilotstudie. *Trauma & Gewalt* 1 (2), p. 34-41.
- Dünkel, F. (2007):* Strafvollzug und die Beachtung der Menschenrechte – Eine empirische Analyse anhand des Greifswalder „Mare-Balticum-Prison-Survey“. In: Müller-Dietz, H., u. a. (Hrsg.): *Festschrift für Heike Jung*. Baden-Baden, p. 99-126.
- Dünkel, F. (2009):* International vergleichende Strafvollzugsforschung. In: Schneider, H. J. (Hrsg.): *Internationales Handbuch der Kriminologie*, Band 2. Berlin, p. 145-226.
- Dünkel, F., Kestermann, C., Zolondek, J. (2006):* Reader: Internationale Studie zum Frauenstrafvollzug – Bestandsaufnahme, Bedarfsanalyse und „best practice“. Greifswald. Internetpublikation, <http://www.rsf.uni-greifswald.de/duenkel/publikationen/internet/frauenvollzug.html>.
- Dünkel, F., Zolondek, J. (Hrsg., 2010):* Internationale Untersuchung zum Frauenvollzug – Bestandsaufnahme, Bedarfsanalyse und „best practice“. In Vorbereitung.
- Europäisches Komitee zur Verhütung von Folter und unmenschlicher oder erniedrigender Behandlung oder Strafe (CPT) (2001):* 11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000. CPT/Inf (2001) 16.

- Europäisches Komitee zur Verhütung von Folter und unmenschlicher oder erniedrigender Behandlung oder Strafe (CPT)* (2004): Rapport au Gouvernement de la République française relatif à la visite effectuée en France par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 11 au 17 juin 2003. CPT/Inf (2004) 6.
- Europäisches Komitee zur Verhütung von Folter und unmenschlicher oder erniedrigender Behandlung oder Strafe (CPT)* (2006): Rapport au Gouvernement de l'Italie relatif à la visite effectuée en Italie par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 21 novembre au 3 décembre 2004. CPT/Inf (2006) 16.
- Europäisches Komitee zur Verhütung von Folter und unmenschlicher oder erniedrigender Behandlung oder Strafe (CPT)* (2007): Report to the Czech Government on the visit to the Czech Republic carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 March to 7 April 2006 and from 21 to 24 June 2006. CPT/Inf (2007) 32.
- Fazel, S., Danesh, J. (2002): Serious mental disorder in 23.000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. *Lancet* 359, p. 545-550.
- Frädrich, S., Pfäfflin, F. (2000): Zur Prävalenz von Persönlichkeitsstörungen bei Strafgefangenen. *Recht & Psychiatrie*, p. 95-104.
- Liebling, A. mit Unterstützung von Arnold, H. (2004): *Prisons and their Moral Performance: A Study of Values, Quality and Prison Life*. Oxford.
- Liebling, A. (2009): Moralische Leistung und Auswirkungen von Gefangenschaft. *Neue Kriminalpolitik* 21, p. 14–20.
- Report accompanying the Recommendation Rec (2003) 23 on the Management by Prison Administrations of Life-Sentence and other Long-Term Prisoners. http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/List_instruments.asp.
- Salize, H. J., Dressing, H., Kief, C. (2007): *Mentally Disordered Persons in European Prison Systems – Needs, Programmes and Outcome (EUPRIS)*. Mannheim: Zentralinstitut für seelische Gesundheit.
- Van Zyl Smit, D. (2008): Die Durchsetzung europäischer Prinzipien im Strafvollzug – Parallelen zur Abschaffung der Todesstrafe? *GreifRecht* 2008, p. 88-95.
- Van Zyl Smit, D., Snacken, S. (2009): *Principles of European Prison Law and Policy*. Oxford u. a.
- Zolondek, J. (2007): *Lebens- und Haftbedingungen im deutschen und europäischen Frauenstrafvollzug*. Mönchengladbach.
- Zolondek, J., Dinkel, F. (2007): Lebensbedingungen inhaftierter Frauen im europäischen Vergleich. In : Kawamura-Reindl, G., Halhuber-Gassner, L., Wichmann, C. (Hrsg.): *Gender Mainstreaming – ein Konzept für die Straffälligenhilfe?* Freiburg i. Br., p. 287–308.
- Zolondek, J., Sakalauskas, G. (2005): Strafvollzug und Strafvollzugsrecht in Litauen. *ZfStrVo* (54), p. 151–157.